

บทที่ 3

ความขัดแย้งของการอ้างสิทธิในพื้นที่ป่า

ในยุคการแย่งชิงทรัพยากรของบ้านดง การใช้พื้นที่ป่าของชาวบ้านได้ตกอยู่ในภาวะกดดันจากสาเหตุหลายประการ ทำให้เกิดความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่าเกิดขึ้นอย่างหลากหลายลักษณะในช่วงต้นของยุคนี้ คือใน พ.ศ. 2533 ได้เกิดความขัดแย้งเนื่องจากการขยายตัวของการค้าที่ดิน ซึ่งทำให้ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งต้องการจะขายที่ดินในพื้นที่ป่าของหมู่บ้าน แต่ชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งกลับไม่เห็นด้วย และได้รวมตัวกันคัดค้าน ความขัดแย้งนี้เกิดขึ้นโดยมีลักษณะพิเศษคือ กลุ่มชาวบ้านที่ขัดแย้งกันเป็นกลุ่มอำนาจที่เกิดขึ้นภายใต้ความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาที่ผ่านมา ในความขัดแย้งนั้นต่างฝ่ายต่างมีปฏิบัติการที่แสดงให้เห็นถึงการอ้างเหตุผล หรือการสร้างความชอบธรรม จากหลักการทางสังคมประเภทต่างๆ ทั้งหลักการดั้งเดิมของชุมชน เช่นหลักการจัดการทรัพยากรตามจารีตประเพณี และหลักการที่เข้ามาสู่ชุมชนในภายหลัง เช่นหลักการจัดการที่ดินในระบบกรรมสิทธิ์เอกชน ซึ่งจะนำไปสู่การมีสิทธิในการเข้าถึง ครอบครอง หรือจัดการต่อพื้นที่ป่าที่ในลักษณะที่แตกต่างกัน

การศึกษาในบทนี้จะวิเคราะห์ความขัดแย้งของการอ้างสิทธิในพื้นที่ป่า ระหว่างกลุ่มอำนาจในชุมชน เพื่อเข้าใจว่ากลุ่มอำนาจที่ขัดแย้งกันเกิดขึ้นบนเงื่อนไขอย่างไร การอ้างสิทธิในพื้นที่ป่าเกิดขึ้นอย่างไร การอ้างสิทธิแสดงให้เห็นแนวคิดที่ว่าด้วยสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรจากมุมมองของชาวบ้านที่แตกต่างกันอย่างไร และชาวบ้านได้แปรสิทธินี้ไปสู่อำนาจในการจัดการพื้นที่ป่าตามที่แต่ละฝ่ายต้องการอย่างไร การนำเสนอในบทนี้จะแบ่งเป็น 5 หัวข้อคือ 1. กลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นกับการค้าที่ดิน 2. กลุ่มอำนาจชุมชนกับการปกป้องทรัพยากรส่วนรวม 3. การโต้แย้งระหว่างหลักกรรมสิทธิ์เอกชนกับหลักจารีตประเพณี 4. การก่อตั้งป่าชุมชน : การแปรหลักจารีตประเพณีให้เป็นอำนาจในการจัดการ และ 5. สรุป

3.1 กลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นกับการค้าที่ดิน

ในบริบทของกระแสการค้าที่ดินเพื่อเก็งกำไร ซึ่งขยายตัวจากสังคมระดับประเทศ เข้าสู่ชุมชนบ้านดง ในต้นทศวรรษที่ 2530 มีกลุ่มคน ซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันของผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น ได้เป็นนายหน้าชักชวนให้ชาวบ้านขายพื้นที่ป่าแก่นายทุนภายนอกชุมชน กลุ่มอิทธิพลดังกล่าวนี้ ได้ก่อตัวขึ้นภายใต้พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ 2 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่หนึ่ง กำเนิดของผู้มีอิทธิพลในฐานะผู้อุปถัมภ์ในหมู่บ้าน

ในสังคมชาวบ้าน อำนาจในการเข้าถึงทรัพยากร (ทรัพยากรในความหมายกว้าง ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรทางสังคม เช่นงบประมาณ การบริการของรัฐ ฯลฯ) เป็นพื้นฐาน

ของอำนาจทางสังคม ในขณะที่เดียวกันอำนาจทางสังคมก็ทำให้มีอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรเพิ่มพูนขึ้น ข้อสรุปดังกล่าวนี้จะเห็นได้อย่างชัดเจนจาก ประวัติของผู้มีอิทธิพลตระกูลหนึ่งในบ้านดง คือตระกูลแก้วสุข

ตระกูลแก้วสุข มีผู้นำคนสำคัญคือกำนันสม แก้วสุข (พ.ศ. 2426 - พ.ศ. 2491) ก่อนจะได้รับแต่งตั้งเป็นกำนัน นายสมจัดว่าเป็นผู้กว้างขวางในตำบลบ้านหลวง ชาวบ้านกว่าครึ่งตำบลเป็นญาติกับกำนันสม กำนันสมมีที่นาในทุ่งหลวงจำนวนมาก จนสามารถปลูกข้าวได้เหลือกิน และมักให้หยิบยืมหรือแจกจ่ายข้าวแก่ชาวบ้านที่ขัดสนทำนาไม่พอกิน ในยามปกติกำนันสมก็มักให้ความช่วยเหลือแก่ชาวบ้านในเรื่องต่างๆ ไม่ว่าจะเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วย เดือดร้อนขัดสน ฯลฯ ในงานส่วนรวมของชุมชน กำนันสมเป็นทั้งเรี่ยวแรง ให้ทั้งกำลังทรัพย์ กำลังความรู้ ฯลฯ เมื่อก้าวขึ้นสู่ตำแหน่ง กำนันสมยิ่งกว้างขวางมากขึ้น เพราะได้รู้จักบรรดาข้าราชการและพ่อค้านอกหมู่บ้าน จนได้เป็นผู้นำมาซึ่งโครงการพัฒนาใหม่ ๆ สู่มูลบ้าน และในช่วงหลังๆ ของการดำรงตำแหน่ง กำนันสมยังได้เป็นผู้มีหน้าที่คัดสรรคนเข้าทำงานในปางไม้ ซึ่งเป็นแหล่งรายได้ที่ชาวบ้านอยากเข้าทำงาน (ดังจะได้กล่าวต่อไป) อาจกล่าวได้ว่าในตำบลบ้านหลวงกำนันสมเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็น “ผู้อุปถัมภ์ค้ำชู” ชาวบ้าน ตั้งแต่เรื่องเล็กๆ ไปถึงเรื่องใหญ่ๆ ถึงขึ้นโรงขึ้นศาล การเป็นผู้ที่มีบุญคุณทำให้ชาวบ้านเรียกกำนันสมด้วยความนับถือในอีกสถานะหนึ่งว่า “พ่อเลี้ยงสม” ในขณะที่กำนันสมเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์ บรรดาชาวบ้านที่ได้รับการอุปถัมภ์ก็มักตอบแทนด้วยความจงรักภักดี คอยเป็นธุระในเรื่องต่างๆ รวมทั้งเป็นแรงงานให้ในยามที่กำนันสมต้องการ

พ่อหลวงตัน แก้วสุข (พ.ศ. 2459 - พ.ศ. 2521) เป็นบุตรชายคนหนึ่งของ กำนันสม แก้วสุข ในยุคบุกเบิกตั้งถิ่นฐานบ้านใหม่ พ่อหลวงตันเพิ่งแต่งงานออกเรือน และก็เหมือนกับหัวหน้าครอบครัวโดยทั่วไป ที่มองไปในอนาคต และเริ่มเห็นว่าที่อยู่และที่ทำกินในบ้านหลวงเริ่มอึดอัดคับแคบ พ่อหลวงตันเห็นว่าในอนาคตสมาชิกในครอบครัวจะมากขึ้น ครอบครัวควรจะมีที่อยู่กินที่มั่นคงและพอเพียงต่อลูกหลานในวันข้างหน้า พ่อหลวงตันจึงได้ชักชวนเพื่อนบ้านจำนวน 5 - 6 ครอบครัว ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนรุ่นราวคราวเดียวกัน และเป็นครอบครัวที่ออกเรือนใหม่เหมือนกัน เดินทางข้ามน้ำลี้ทางตะวันตกของบ้านหลวง ไปบุกเบิกป่าสร้างบ้านและทำไร่อยู่ร่วมกัน โดยเริ่มต้นที่ที่ราบลุ่มริมฝั่งน้ำลี้ และหมายมั่นกันว่าในวันข้างหน้าจะบุกเบิกที่ราบนี้ให้เป็นที่นา พร้อมกับสร้างสรรค์ชุมชนแห่งใหม่ให้เติบโตมั่นคงขึ้น

เมื่อออกมาบุกเบิกจับจองที่ทำกิน พ่อหลวงตันก็ต้องการจะจับจองที่ทำกินให้มากที่สุด เพราะในอนาคตจะต้องแบ่งที่ทำกินให้ลูกๆ ถ้ามีลูกหลายคนที่ทำกินของลูกๆ ก็จะน้อยลงและไม่พอทำกิน ในขณะเดียวกันประสบการณ์ในอดีตก็สอนว่า ผู้ที่มีที่นาจำนวนมากนอกจากจะมีข้าวกินพอเพียงแล้ว ยังเป็นที่มาของบทบาท การนับหน้าถือตา หรือมี “อำนาจ” (เหมือนดังพ่อของเขา) และสำหรับหัวหน้าครอบครัวอื่นๆ ก็คาดหมายได้ว่ามีความคิดไม่ต่างกับพ่อหลวงตัน อย่างไรก็ตามความสามารถในการจับจองที่ทำกินก็มีไม่เท่ากัน เพราะในช่งนั้นพื้นที่เป็นป่าทึบ ดินไม่ใหญ่ขนาดหลายคนโอบ เครื่องมือ

ก็มีแต่มีด ขวาน ยังไม่นับใช้ป่า และภัยจากสัตว์ป่า เช่น เสือ ช้าง การบุกเบิกป่าในช่วงนี้ชาวบ้านใช้วิธี แลกเปลี่ยนแรงงาน คือจะไปช่วยกันทำงานให้แก่ครอบครัวหนึ่ง แล้วก็เวียนไปช่วยเหลือครอบครัวอื่นเป็นลำดับ การมีแรงงานจำกัดทำให้ชาวบ้านโดยทั่วไปบุกเบิกที่ทำกินได้จำกัด แต่สำหรับพ่อหลวงตัน นอกจากแลกเปลี่ยนแรงงานกับเพื่อนบ้าน พ่อหลวงตันยังได้แรงงานจากผู้ใต้อุปถัมภ์ของพ่อมาช่วยบุกเบิกป่า เงื่อนไขพิเศษนี้ทำให้พ่อหลวงตันสามารถบุกเบิกจับจองที่ทำกินได้มากกว่าครอบครัวอื่นๆ

เมื่อจับจองที่ทำกินได้มาก พ่อหลวงตันก็มีบทบาทมากขึ้นอีกในช่วงครึ่งหลังของยุคบุกเบิกตั้งถิ่นฐาน มีเหตุการณ์ที่หนุนส่งให้พ่อหลวงตันมีบทบาทสูงขึ้นเจริญรอยตามพ่อ ได้แก่การสร้างเหมืองฝาย-บุกเบิกที่นา และการทำไม้เถื่อน

การสร้างเหมืองฝายและบุกเบิกที่นา ได้กล่าวมาแล้วว่า เป็นงานที่ต้องใช้แรงงานต่อเนื่องเป็นเวลาหลายปี การสร้างเหมืองฝายเป็นงานของส่วนรวม คือแต่ละครอบครัวที่เป็นสมาชิกจะต้องส่งแรงงานมาทำงาน โดยการสร้างเหมืองฝายจะทำกันปีละประมาณ 6 เดือน ส่วนเวลาที่เหลือให้แต่ละครอบครัวมีโอกาสไปปลูกข้าวและหาปัจจัยยังชีพอื่นๆ ส่วนการบุกเบิกที่นาเป็นงานของแต่ละครอบครัว อย่างไรก็ตามการบุกเบิกที่นาก็ไม่อาจรอช้า แต่ต้องทำไปพร้อมกับครอบครัวอื่นๆ เพื่อจะทราบระดับสูงต่ำของที่นาว่าจะรับน้ำจากลำเหมืองได้หรือไม่ การใช้แรงงานอย่างหนักเป็นเวลาหลายปี เป็นงานที่ทดสอบความสามารถและความอดทนของครอบครัวชาวบ้าน เพราะแต่ละครอบครัวต้องต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บ มีภาระต้องหาอาหารให้พอเพียง และต้องส่งแรงงานไปทำงานของส่วนรวม สถานการณ์เช่นนี้ทำให้หลายๆครอบครัวไม่สามารถบุกเบิกที่นาได้สำเร็จ จนกระทั่งชะตาของครอบครัวต้องผันแปรไปอย่างไม่คาดหวัง

ในการสร้างเหมืองฝายและบุกเบิกที่นาครั้งนี้ พ่อหลวงตันได้มีบทบาทสำคัญ ในฐานะผู้ริเริ่มผลักดัน และใช้ความรู้ความสามารถจนสร้างเหมืองฝายได้สำเร็จ ในการบุกเบิกที่นาของครอบครัว พ่อหลวงตันทำได้โดยไม่ลำบากนัก นอกจากใช้แรงงานในครอบครัว ยังได้แรงงานจากผู้ใต้อุปถัมภ์ของพ่อมาช่วยในบางครั้ง และในช่วงปลูกข้าวก็ได้อาศัยที่นาของพ่อที่บ้านหลวงปลูกข้าวกิน จึงมีข้าวพอกินในระหว่างทำงานได้อย่างไม่ต้องพะวักพะวน ในช่วงนี้พ่อหลวงตันได้เริ่มมีบทบาทในฐานะผู้อุปถัมภ์ชาวบ้าน คือในช่วงการทำงานของส่วนรวม บางครอบครัวมีปัญหาข้าวไม่พอกิน หรือไม่สามารส่งแรงงานมาทำงานได้ ชาวบ้านได้มาหยิบยืมเงิน หรือข้าว เพื่อใช้แก้ปัญหาเฉพาะหน้า รวมทั้งในบางกรณี บางครอบครัวบุกเบิกที่นาต่อไปไม่ไหว ก็ได้ขายสิทธิการบุกเบิกที่นา (คือขายที่ที่ได้จับจองไว้สำหรับบุกเบิกที่นา) ให้แก่พ่อหลวงตัน ซึ่งพ่อหลวงตันก็รับซื้อไว้ด้วยความยินดี ในช่วงนี้กล่าวได้ว่าพ่อหลวงตันได้เริ่มมีบทบาทสูงขึ้น พร้อมกับมีที่นามากขึ้น จนชาวบ้านเริ่มเรียกว่า “พ่อเลี้ยง” คนใหม่

ในปี พ.ศ. 2500 มีบริษัททำไม้คนไทยเข้ามาทำไม้เถื่อนในป่าบ้านดง เมื่อเป็นงานผิดกฎหมายบริษัทจึงต้องจ้างคนงานซึ่งเป็นคนที่ไว้ใจได้ ทางบริษัทได้มอบหมายให้กำนันสมเป็นผู้จัดหาคนงานเข้า

ทำงาน กำนันสมได้มอบหมายให้ลูกชาย คือพ่อหลวงตัน ซึ่งอยู่ในบ้านดง รับผิดชอบเรื่องนี้อีกทอดหนึ่ง พ่อหลวงตันได้คัดเลือกชาวบ้านจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีความสัมพันธ์พิเศษต่อกันเข้าทำงาน การทำไม้ในช่วงนี้เป็นที่มาของรายได้ที่สำคัญทางหนึ่ง ชาวบ้านต่างอยากเข้าทำงาน แต่ก็มีย่อยคนเท่านั้นที่ได้รับเลือก และหากอยากเข้าทำงานก็ต้องพยายามสร้างความสัมพันธ์พิเศษในด้านต่างๆ (เช่น เข้าฝากเนื้อฝากตัว เข้าบริการ ส่งส่วยของกำนันพิเศษ ฯลฯ) บทบาทนี้ทำให้พ่อหลวงตันมีความสำคัญสูงเด่นขึ้นในหมู่บ้านอีกทางหนึ่ง

บทบาทของพ่อหลวงตันในเหตุการณ์ที่กล่าวมานี้ มีผู้หนุนช่วยคนสำคัญ คือลูกชายคนโตของพ่อหลวงเอง ซึ่งมีนามว่า ลุงเบ็ง แก้วสุข (พ.ศ. 2482 - ปัจจุบัน) ลุงเบ็งเกิดที่บ้านดงหลังจากที่พ่อได้เข้ามาตั้งครอบครัวที่บ้านดงไม่นาน ในช่วงบุกเบิกจับจองที่ราบลุ่มลุงเบ็งยังเป็นเด็ก แต่ในช่วงสร้างเหมืองฝายและบุกเบิกที่นาลุงเบ็งอายุประมาณ 20 ปี จึงได้เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญของครอบครัว นอกจากนี้ช่วยบุกเบิกที่นา ยังเป็นผู้ติดตามพ่อในการควบคุมคนงานทำไม้ในป่า เมื่อพ่อหลวงตันอายุมากขึ้น ลูกชายก็มีบทบาทแทนพ่อมากขึ้น เมื่อถึงคราวแบ่งที่นาให้ลูกๆ ลุงเบ็งได้รับมรดกที่นาจำนวนมาก จนสามารถปลูกข้าวได้เหลือกิน และได้เริ่มมีบทบาทให้หยิบยืมข้าวแก่ผู้ปลูกข้าวไม่พอกิน ต่อมาในช่วงหลังการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งชาวบ้านจำนวนหนึ่งไม่มีที่ทำไร่ ปลูกข้าวไม่พอกิน ลุงเบ็งก็ยังมีบทบาทผู้อุปถัมภ์สูงขึ้นไปอีก จนอาจกล่าวได้ว่าลุงเบ็ง เป็นผู้สืบทอดบทบาทการเป็นผู้อุปถัมภ์ต่อจากพ่อ

ในปี พ.ศ. 2520 เมื่อลุงเบ็งอายุ 38 ปี ในฐานะหนุ่มใหญ่ที่มีบทบาทสำคัญของบ้านดง และด้วยเหตุที่เป็นญาติใกล้ชิดกับกำนันคนใหม่ของตำบลบ้านหลวง ลุงเบ็งก็ได้รับแต่งตั้งเป็นพ่อหลวงบ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) คนใหม่ของบ้านดง จากนั้นลุงเบ็งได้มีบทบาทสูงขึ้น และได้สัมพันธ์กับผู้คนภายนอกมากขึ้น เหตุการณ์นี้ได้นำไปสู่โฉมใหม่ของชีวิต จนลุงเบ็งเองก็คงไม่คาดคิดว่าจะเกิดอะไรขึ้นในเวลาต่อมา

ขั้นตอนที่สอง การร่วมมือกันของผู้มีอิทธิพลระดับเหนือหมู่บ้าน

การก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ทำให้โลกของลุงเบ็งกว้างขวางขึ้น การเป็นผู้ใหญ่บ้านนำมาซึ่งอำนาจหน้าที่อย่างใหม่ คือการดูแลความสงบสุขของชาวบ้าน ขณะเดียวกันก็มีหน้าที่เป็นตัวกลางนำข่าวสารและความเปลี่ยนแปลงจากภายนอกเข้าสู่หมู่บ้าน อำนาจหน้าที่ที่ได้รับได้นำลุงเบ็งไปสู่การสัมพันธ์กับผู้คนภายนอกหมู่บ้าน และความสัมพันธ์นี้ได้นำลุงเบ็งไปสู่แวดวงอำนาจและผลประโยชน์รูปแบบใหม่ๆ ซึ่งช่วยเสริมให้บทบาท “พ่อเลี้ยง” ของลุงเบ็งเปลี่ยนไป

ก่อนจะพิจารณาบทบาทของพ่อหลวงบ้านคนใหม่ จะกล่าวถึงประเด็น “การแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้าน” ซึ่งถือเป็นความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของหมู่บ้าน การแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านเกิดขึ้นตามกฎหมายการบริหารและปกครองท้องถิ่น พ.ศ. 2457 ซึ่งได้ทะยอยจัดตั้งหมู่บ้านและแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ดูแลหมู่บ้าน การแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านจะเลือกจากชาวบ้านในหมู่บ้าน Keyes (1976) ได้พบว่าการแต่งตั้งผู้

ผู้ใหญ่บ้านแต่เดิม มักจะแต่งตั้งผู้นำที่เป็นผู้อาวุโสตามประเพณีดั้งเดิมที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “คนเฒ่าคนแก่” แต่ต่อมากการแต่งตั้งมีแนวโน้มเปลี่ยนไป คือรัฐได้เลือกแต่งตั้งผู้มีคุณสมบัติอ่านออกเขียนได้ และมีความคล่องแคล่วในการติดต่อกับราชการ การแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้าน ได้มีส่วนทำให้เกิดการช่วงชิงอำนาจระหว่างผู้นำแบบต่างๆ ในหมู่บ้านเกิดขึ้นด้วย Moerman (1969) เสนอว่าการแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้าน เป็นความพยายามของรัฐในการเข้าเชื่อมต่อกับท้องถิ่น โดยผู้ใหญ่บ้านได้รับมอบหมายให้มีหน้าที่รายงานความเปลี่ยนแปลงหรือข้อมูลข่าวสารต่างๆ ในหมู่บ้าน และมีหน้าที่ถ่ายทอดข้อมูลของทางราชการสู่ชาวบ้าน Moerman ยังพบว่าตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านเป็นตำแหน่งที่ไม่มีใครอยากเป็นนัก เพราะด้านหนึ่งได้รับมอบหมายหน้าที่จากรัฐ โดยมีอำนาจตามกฎหมายและค่าตอบแทนน้อย แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เป็นที่คาดหวังของชาวบ้านว่าจะเป็นคนกลางในการติดต่อกับรัฐเพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อน หรือนำความเจริญมาสู่หมู่บ้าน ส่วน เทอร์ตัน (2527) ได้ศึกษาความเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านภายใต้การขยายตัวของรัฐและระบบทุนนิยม ได้พบว่าผู้ใหญ่บ้านมีลักษณะที่แตกต่างกันสองแบบ แบบแรก เป็นผู้นำที่มีความตระหนักในบทบาทหน้าที่ต่อชาวบ้าน โดยเป็นผู้นำที่เลือกจะปฏิบัติตามคำสั่งของทางราชการ และปกป้องชาวบ้านจากความผิดตามกฎหมายบางประการ และมีความกระตือรือร้นในการประสานงานกับทางการ นำสิ่งที่ดีคิดว่ามีประโยชน์มาสู่ลูกบ้าน ส่วนผู้ใหญ่บ้านแบบที่สอง มีลักษณะกระตือรือร้นที่จะแสวงหาการอุปถัมภ์จากผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง รวมทั้งผูกมิตรกับข้าราชการและพ่อค้าในเมือง และมีแนวโน้มการฉ้อราษฎร์บังหลวงสูง

สำหรับบทบาทของลุงเบ็ง มีความโน้มเอียงในทางผู้ใหญ่บ้านแบบที่สองตามที่เทอร์ตัน (2527) ค้นพบ แต่พฤติกรรมดังกล่าวคงไม่อาจสรุปว่าเกิดจากอุปนิสัยส่วนตัว แต่จะต้องพิจารณาริบทและเงื่อนไขว่าทำไมจึงเชื่อให้ผู้ใหญ่บ้านมีพฤติกรรมเช่นนั้น ประเด็นที่ควรพิจารณาในที่นี้คือ โครงสร้างการบริหารและปกครองท้องถิ่นที่ปรากฏในรูป “สภาตำบล” ในยุคนั้น สภาตำบลแม้ว่าจะถูกกำหนดให้มีเป้าหมายในการส่งเสริมประชาธิปไตย และฝึกหัดการมีส่วนร่วมของประชาชนในชนบท ในด้านสัดส่วนและที่มาของคณะกรรมการสภาตำบล ได้ออกแบบให้มีชาวบ้านจำนวนหนึ่งที่มาจากการเลือกตั้งเข้าไปทำหน้าที่ตรวจสอบการทำงานของกรรมการสภาตำบล แต่ในทางปฏิบัติกลับพบว่า สภาตำบลส่วนใหญ่กลับถูกครอบงำด้วยอำนาจของประธานกรรมการ และเจ้าหน้าที่ราชการที่เป็นที่

¹ สภาตำบลได้รับการจัดตั้งครั้งแรกในปี พ.ศ. 2499 โดยคำสั่งกระทรวงมหาดไทย ที่ 222/2499 โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมประชาธิปไตยและฝึกหัดการมีส่วนร่วมในการปกครองของประชาชนในชนบท คณะกรรมการสภาตำบลประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่บ้าน ซึ่งเป็นกรรมการโดยตำแหน่ง มีเจ้าหน้าที่ที่มาจากการแต่งตั้งของนายอำเภอ คือ แพทย์ประจำตำบล และครูประจำตำบล ตำแหน่งละ 1 คน มีผู้ทรงคุณวุฒิที่ชาวบ้านเลือกตั้งหมู่บ้านละ 1 คน กำนันเป็นประธานสภาตำบลโดยตำแหน่ง สภาตำบลมีนายอำเภอควบคุมการทำงาน สภาตำบลบริหารงานในรูปคณะกรรมการที่ประชุมร่วมกันเพื่อลงมติให้สภาตำบลดำเนินการตามอำนาจหน้าที่ในการพัฒนาตำบลและหมู่บ้าน (ชูวงศ์ 2539 : 193-197)

ปรึกษา สภาตำบล โดยปราศจากการตรวจสอบจากชาวบ้านอย่างแท้จริง การไม่สามารถตรวจสอบเกิดจากสาเหตุหลายประการ นับตั้งแต่โครงการของสภาตำบลส่วนใหญ่จะถูกริเริ่มโดยราชการ ชาวบ้านไม่มีส่วนรับรู้และมีส่วนรวมอย่างแท้จริง ระเบียบวิธีการดำเนินการของสภาตำบลเป็นแบบทางการที่แปลกแยกจากความรับรู้ของชาวบ้าน รวมทั้งอำนาจทางกฎหมายพร้อมทั้งช่องทางปฏิบัติในการตรวจสอบและแสดงความไม่ไว้วางใจของกรรมการที่มาจากการเลือกตั้งของชาวบ้านไม่มีอยู่อย่างแท้จริง การไม่สามารถตรวจสอบได้นี้ เป็นเงื่อนไขให้สภาตำบลกลายเป็นเวทีแสวงหาผลประโยชน์ และสร้างสมัครพรรคพวกในเชิงอุปถัมภ์ เพื่อหาประโยชน์จากกิจกรรมของสภาตำบลร่วมกัน

ในทศวรรษ 2520 ซึ่งเป็นยุค “การเร่งรัดพัฒนาชนบท” ที่มีการผันเงินสู่ชนบทผ่านโครงการและหน่วยงานต่างๆของรัฐมากมาย² ในช่วงนี้การพัฒนาของรัฐก็มีลักษณะพิเศษคือ เป็นการเร่งสร้างโครงสร้างพื้นฐานเช่น การสร้างถนน สะพาน และสิ่งก่อสร้างอื่นๆ ดังนั้นโครงสร้างการบริหารสภาตำบลไม่เพียงจะไม่เอื้อต่อการตรวจสอบเท่านั้น แต่ในสภาวะการณ์ที่มีการใช้จ่ายเงินในการก่อสร้างมากเช่นนี้ ยังเอื้อต่อการคอร์รัปชัน และให้ประโยชน์แก่พรรคพวกในกิจการรับเหมาก่อสร้างได้อย่างดี

ในยุคนี้ สภาตำบลบ้านหลวงมีกำนันทองเป็นประธานสภา (กำนันทอง เป็นกำนันที่ได้รับการแต่งตั้งต่อกันมาตั้งแต่กำนันสม ทั้งสองเป็นญาติกัน) และมีผู้ใหญ่บ้านที่มีความสัมพันธ์พิเศษกับกำนันทองในสภาตำบลหลายท่าน (ผู้ใหญ่บ้านเหล่านี้ที่ได้รับการแต่งตั้งจากความเห็นญาติ หรือการเป็นพรรคพวกในกลุ่มอุปถัมภ์ ในทำนองเดียวกับที่กำนันทองผลักดันลุงเบ็งขึ้นเป็นผู้ใหญ่บ้านบ้านดง) ในยุคนี้จึงปรากฏว่าลุงเบ็งในฐานะผู้ใหญ่บ้านที่เป็นกรรมการสภาตำบล ได้ร่วมกับกำนันทอง และผู้ใหญ่บ้านหลายท่านในสภาตำบล แสวงหาผลประโยชน์จากโครงการพัฒนาของสภาตำบล

จากความทรงจำของชาวบ้าน ในยุคนี้มีสิ่งที่สื่อให้เห็นการคอร์รัปชันและแสวงหาผลประโยชน์ในหมู่พรรคพวกในสภาตำบลเกิดขึ้นหลายประการ ดังเช่นในปี พ.ศ. 2518 ในการดำเนินงานโครงการสร้างงานในชนบท (กสข.) มีปัญหาความไม่โปร่งใสในการใช้งบประมาณจ้างงานชาวบ้าน ผู้ที่ได้รับการจ้างเข้าทำงานมักจะเป็นคนในสมัครพรรคพวกของกำนัน หลังจากนั้นก็มีโครงการสร้างถนน และสะพาน ในตำบลบ้านหลวงหลายครั้ง แต่ปรากฏว่าการจัดสรรโครงการ มักจะได้นำไปสร้างในหมู่บ้านของกำนันเอง หรือบ้านที่พ่อหลวงบ้านเป็นสมัครพรรคพวกกับกำนัน รวมทั้งมีการผูกขาดการรับเหมาก่อสร้างกับบริษัทซึ่งผู้รับเหมามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกำนัน ในช่วงนี้มีเหตุการณ์ยิงกันตายระหว่างผู้มีอำนาจที่ขัดแย้งกันเองในเรื่องการพัฒนา ในปี พ.ศ. 2525 มีการสร้างฝายน้ำล้นขนาดใหญ่ เพื่อเสริม

² เช่นโครงการพัฒนาท้องถิ่นและช่วยเหลือประชาชนให้มีความก้าวหน้า (ปชล.) หรือที่รู้จักกันในนามเงินฝิ่นคึกฤทธิ์ในปี 2518 โครงการฟื้นฟูเศรษฐกิจชนบทที่ประสบปัญหาภัยธรรมชาติ ของรัฐบาลเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ในปี 2520 และยังมีโครงการต่างๆต่อเนื่องมาจนถึง โครงการสร้างงานในชนบท (กสข.) ในปี 2533 โครงการดังกล่าวนี้ใช้วิธีผ่านเงินผ่านสภาตำบล ให้สภาตำบลเป็นผู้ดำเนินการ (อภิรัช 2539)

ระบบเหมืองฝายชุดเดิมของบ้านหลวง โดยมีการขุดเจาะให้สร้างในจุดที่ที่จะผันน้ำให้ที่นาของพรรคพวกของกำนันได้ดี ฝ่ายดังกล่าวยังเป็นอนุสรณ์ของความไม่โปร่งใสมาจนถึงปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. 2527 ลุงเบ็ง สามารถเสนอโครงการขอสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดเล็กในบ้านดง เพื่อให้ชาวบ้านมีน้ำใช้ในฤดูแล้ง ชาวบ้านดงต้องการให้สร้างอ่างที่ด้านตะวันตกของหมู่บ้าน ซึ่งคาดว่าจะสามารถกักน้ำได้ดี แต่ภายใต้ความร่วมมือของกำนันทองและพ่อหลวงเบ็ง กลับมีการสร้างอ่างเก็บน้ำทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นดงไม้ตะเคียนใหญ่ของหมู่บ้าน ในการก่อสร้างได้มีการตัดไม้เกือบทั้งหมดออกไป กำนันได้ยึดไม้ตะเคียนเป็นของตน และปรากฏว่าเมื่อสร้างอ่างเก็บน้ำเสร็จก็ไม่สามารถกักน้ำได้ เพราะอ่างเก็บน้ำอยู่ในระดับพื้นที่สูงเกินไป จึงสร้างความไม่พอใจแก่ชาวบ้านดงอย่างมาก

นอกจากการแสวงหาผลประโยชน์ผ่านสภาตำบลแล้ว กำนันทองและลุงเบ็งยังมีส่วนในการค้าไม้เถื่อน ในยุคนี้การค้าไม้เถื่อนในตำบลบ้านหลวงยังมีต่อเนื่องจากในยุคที่ผ่านมา แต่ก็มีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปบ้าง คือหลังจากที่มีการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติแล้ว มีการยุติการให้สัมปทานไม้ การทำไม้ในยุคนี้จึงมีเป็นการลักลอบตัดและลักลอบขนส่งออกไป โดยการส่งแรงงานเข้าไปลักตัดไม้ในป่า และแปรรูปให้เล็กลง หรือทำเป็นแผ่นกระดาน เพื่อทยอยขน (ใช้แรงงานคนแบกใส่ป่า) ออกมาจากป่า แล้วใส่รถบรรทุกขนาดเล็กขนส่งออกไป การทำไม้เช่นนี้จะต้องประกอบด้วยความร่วมมือของผู้มีอำนาจหลายระดับ นับจากผู้จัดหาแรงงานเข้าตัดไม้ จากนั้นจะต้องมีผู้มีอำนาจ “ปิดปาก” ไม่ให้ชาวบ้านไปแจ้งกับทางการ จะต้องมียุติหน้าที่ป่าไม้ที่จะทำเป็นไม้ไม่รู้ไม่เห็นต่อการตัดไม้ ในการขนส่งก็จะต้องมีผู้มีอำนาจที่ทำให้รถขนส่งสามารถผ่านด่านตรวจของตำรวจที่มีอยู่มากมายหลายจุด และจะต้องมีผู้มีอำนาจทางการเมืองหรือคนในวงราชการระดับสูง ทำหน้าที่ปกป้องกิจกรรมที่ผิดกฎหมายให้สามารถลุล่วงไปได้อย่างรวดเร็ว กรณีนี้แสดงให้เห็นการร่วมแสวงหาผลประโยชน์ในอีกรูปแบบหนึ่ง และผู้มีอิทธิพลในระดับหมู่บ้านก็ได้ร่วมมือกับผู้ที่มีอิทธิพลเหนือระดับหมู่บ้านอีกกลุ่มหนึ่ง

บทบาทการแสวงหาผลประโยชน์ของพ่อหลวงเบ็งร่วมกับสมัคพรรคพวกนี้ มีลักษณะที่สอดคล้องกับข้อเสนอของ แอนดรู เทอร์ตัน (2533) ซึ่งได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองไทย เทอร์ตันเสนอว่าการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในระดับท้องถิ่นเกิดขึ้นโดยมีตัวกลางที่มีบทบาทสำคัญที่เรียกว่า Local Powers (สมัคศักดิ์ สามัคคีธรรม ผู้แปลบทความนี้แปลว่า “กลุ่มอำนาจท้องถิ่น”) ซึ่งเป็นกลุ่มพันธมิตรระหว่างชนชั้นนำในหมู่บ้านจำนวนเล็กๆ ที่ได้ร่วมมือกับผู้ที่มีอิทธิพลในระดับท้องถิ่น ซึ่งเป็นบรรดา พ่อค้า นักธุรกิจ นักการเมือง ข้าราชการระดับท้องถิ่น คนกลุ่มนี้จะร่วมมือกันในการแสวงหาผลประโยชน์ โดยแอบอิงอำนาจในระบบราชการ แสวงหาผลประโยชน์จากกิจกรรมที่ทั้งที่ถูกกฎหมาย และไม่ถูกกฎหมาย ดังเช่นการชักชวนแบ่งจากโครงการพัฒนาของรัฐ การให้ประโยชน์แก่ผู้รับเหมาที่เป็นพรรคพวกของตน การค้าของผิดกฎหมาย ฯลฯ ในสังคมท้องถิ่นจะพบผู้มีอำนาจในกลุ่มนี้ ที่มักแสดงตนในลักษณะผู้กว้างขวาง เป็นสมาชิกของกลุ่มสมาคมต่างๆ เป็นผู้เข้าร่วมเข้าร่วมงาน

การกุศล เป็นผู้บริจาคหรืออุปการะในกิจกรรมสำคัญๆ คนกลุ่มนี้จะมีเครือข่ายความสัมพันธ์ในหมู่พรรคพวกตน และจะเป็นผู้มีอิทธิพลในการกำหนดความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในท้องถิ่น ในเชิงทฤษฎี ข้อเสนอแนะนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่า กลุ่มอำนาจท้องถิ่นเป็นการรวมตัวในลักษณะข้ามชนชั้น โดยอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ คนกลุ่มนี้จะเป็นตัวเบี่ยงเบนความขัดแย้งทางชนชั้นไม่ให้ปรากฏหรือไม่ให้ปะทุขึ้น และยังเป็นการแสดงให้เห็นรูปแบบการส่งผ่านอำนาจรัฐสู่ท้องถิ่น และภาวะที่กลไกรัฐถูกครอบงำหรือถูกดึงไปรับใช้ผลประโยชน์ของกลุ่มอำนาจที่มีลักษณะพิเศษนี้

บทบาทของพ่อหลวงเบิ่ง แสดงถึงการก่อตัวของ กลุ่มอำนาจท้องถิ่น จากในหมู่บ้านที่ได้ออกไปเชื่อมต่อกับผู้มีอิทธิพลเหนือระดับหมู่บ้าน ซึ่งได้สมคบกันในการแสวงหาผลประโยชน์ในหมู่พวกตน จากลักษณะของผู้มีอิทธิพล ทั้งอำนาจจากการอุปถัมภ์และอำนาจหน้าที่ในแวดวงราชการ ทำให้คนกลุ่มนี้สามารถแสวงหาผลประโยชน์ในทางมิชอบด้วยกฎหมาย และเอาเปรียบชาวบ้านกลุ่มอื่นๆ

จากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ทั้งสองชั้นตอนแสดงให้เห็นว่า กลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นเป็นกลุ่มพันธมิตรระหว่าง ผู้มีอิทธิพลในระดับหมู่บ้าน กับผู้มีอิทธิพลระดับเหนือหมู่บ้าน การมีบทบาทของผู้มีอิทธิพลในระดับหมู่บ้าน เกิดขึ้นจากเงื่อนไขของการมีอำนาจในการควบคุมและเข้าถึงทรัพยากร และอำนาจดังกล่าวก็นำไปสู่การสร้างระบบอุปถัมภ์ในชุมชน จากนั้นอำนาจในระบบอุปถัมภ์ก็ได้หนุนเสริมให้มีอำนาจควบคุมและเข้าถึงทรัพยากรมากขึ้นอีก ดังกรณีที่กำลังนำเสนอ ซึ่งเป็นเจ้าของที่นาจำนวนมาก ได้สร้างความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์กับชาวบ้าน และแรงงานภายใต้การอุปถัมภ์ ก็ได้ช่วยให้ทายาทของกำนันสม สามารถบุกเบิกและจับจองที่ทำกินได้จำนวนมาก จนทำให้กลายเป็นผู้สืบทอดอำนาจในชุมชนต่อไป

จากการเป็นผู้มีอิทธิพลในระดับหมู่บ้าน คนกลุ่มนี้ได้มีอำนาจสูงขึ้นอีก ภายใต้เงื่อนไขการสัมพันธ์กับอำนาจภายนอก และภายใต้เงื่อนไขใหม่นี้ บทบาทผู้อุปถัมภ์ของผู้มีอิทธิพลได้เปลี่ยนไปจากการให้ประโยชน์แก่ชาวบ้าน ไปสู่การแสวงหาผลประโยชน์จากภายนอก ทั้งในรูปแบบการแสวงหาผลประโยชน์ในระบบราชการ และจากระบบตลาดที่ขยายตัวสู่ชุมชน ซึ่งในบางครั้งได้ส่งผลกระทบต่อคนส่วนใหญ่ ดังกรณีการแสวงหาผลประโยชน์จากการค้าที่ดิน

ในปี พ.ศ. 2533 เมื่อกระแสการค้าที่ดินได้ขยายมาถึงหมู่บ้าน กลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นได้ร่วมมือกันเพื่อจะขายพื้นที่ป่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งที่อยู่นอกเขตป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ที่หน้าครุฑ” และอยู่นอกเขตที่บ้านและที่นาซึ่งมีเอกสารสิทธิ พื้นที่ส่วนนี้เกิดขึ้นในช่วงที่มีการกันเขตป่าสงวนแห่งชาติ เมื่อเจ้าหน้าที่กันออกให้เป็นที่ทำกิน และต่อมาเมื่อกรมที่ดินมาออกเอกสารสิทธิที่ดิน ก็ไม่ออกเอกสารสิทธิในพื้นที่นี้ เพราะถือว่าเป็นที่ทำกินไม่ถาวร และถือว่าเป็น “พื้นที่ป่าจำแนก” (จะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า) พื้นที่ที่จะถูกขายนี้แบ่งเป็นสองแปลง แปลงหนึ่งอยู่ในบริเวณ “ห้วยดงสัก” มีเนื้อที่รวมกันประมาณ 400 ไร่ พื้นที่ส่วนนี้เคยเป็นที่ทำไร่ของคนกลุ่มหนึ่ง แต่ก็ได้ทิ้งร้างไปนานจนพื้นที่คืนสภาพป่า พื้นที่อีกส่วนอยู่บริเวณ “ห้วยทางซ้าย” มีเนื้อที่ประมาณ 100 ไร่ ในปีที่จะขายบางส่วนมี

สภาพเป็นที่สวน บางส่วนเป็นป่าที่เพิ่งฟื้นตัว (เป็นป่าละเมาะ หรือที่คนเหนือเรียกว่า “ป่าแพะ”) (ดูแผนที่ในบทที่ 2)

พื้นที่หน้าครุฑในบ้านดง ตามกฎหมายป่าไม้ อาจเรียกพื้นที่นี้ว่า “ป่าจำแนก” ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เกิดขึ้นในกระบวนการจัดจำแนกที่ดินเพื่อเตรียมการสงวนป่า การจัดจำแนกที่ดินได้กระทำตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 โดยคณะอนุกรรมการจำแนกที่ดินจังหวัด สังกัดกระทรวงมหาดไทย พื้นที่นี้จะถูกจำแนกออกมาจากเขต “ป่าถาวร” เพื่อจัดทำพื้นที่ “ป่าเตรียมการสงวน” หลังจากจำแนกที่ดินออกมาแล้ว กรมป่าไม้ อาจพิจารณาประกาศให้พื้นที่ป่าจำแนกเป็นพื้นที่ป่าสงวน หรือพื้นที่อนุรักษ์ประเภทต่างๆ ในลำดับต่อมาได้ อย่างไรก็ตามกระบวนการประกาศให้เป็นพื้นที่ป่าสงวน หรือป่าอนุรักษ์อาจใช้เวลาหลายปี ตามกฎหมายระบุไว้ว่า ในพื้นที่ป่าจำแนกที่เตรียมไว้สำหรับการสงวน จะไม่สามารถมีเอกสารสิทธิตามประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2497 ได้ อย่างไรก็ตามกฎหมายก็เปิดช่องไว้ว่า พื้นที่ป่าจำแนก อาจสามารถออกเอกสารสิทธิ หรือทำประโยชน์ในลักษณะต่างๆ ได้โดยให้มีการประกาศเพิกถอนสภาพป่า³ โดยผ่านมติคณะรัฐมนตรี แล้วให้กรมที่ดินมาออกเอกสารสิทธิ หรือหน่วยงานต่างๆ มาออกเอกสารรับรองการทำประโยชน์ต่อไป (อานันท์ และ มิ่งสรรพ์ 2538 : 107 - 108)

การมีช่องว่างทางกฎหมายในการออกเอกสารสิทธิในพื้นที่ป่าจำแนก ทำให้ผู้มีอำนาจในวงการเมืองหรือราชการ ได้ใช้อำนาจวังเดิมให้มีการออกเอกสารสิทธิ (จากเงื่อนไขที่ต้องมีการประกาศเพิกถอนสภาพป่าผ่านมติคณะรัฐมนตรี คงจะเห็นได้ว่าไม่มีราษฎรสามัญจะสามารถทำได้) ในกรณีของจังหวัดลำพูนพบว่า เป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ป่าจำแนกมากเป็นอันดับสองของประเทศรองจากจังหวัดเชียงใหม่ ดังนั้นในช่วงการขยายตัวของกระแสการค้าที่ดิน ความขัดแย้งอันเนื่องจากการค้าที่ดินจึงปรากฏแพร่หลายมากในจังหวัดลำพูน กรณีที่เกิดขึ้นในบ้านดงอาจกล่าวได้ว่าเป็นกรณีเล็กๆกรณีหนึ่งในเหตุการณ์ทั้งหมด ในขั้นนี้จึงอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า การรวมศูนย์อำนาจการจัดการป่าและที่ดินไว้ที่รัฐ โดยที่ประชาชนในท้องถิ่นที่อยู่กับทรัพยากรนั้นๆ ไม่มีส่วนร่วมในการจัดการ ในขณะที่มีคนกลุ่มหนึ่งที่มีอำนาจในการใช้ประโยชน์ในทางมิชอบจากอำนาจและกลไกของรัฐ ก็จะทำให้เกิดการแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากร ในลักษณะที่ใช้อภิสิทธิ์จากตำแหน่งหน้าที่ ดังที่ปรากฏเป็นข่าวคราวอยู่เสมอว่า มีนักการเมืองหรือข้าราชการได้ใช้อำนาจในทางมิชอบไปกว้านซื้อที่ออกเอกสารสิทธิสร้างความร่ำรวยให้ตน ผลจากนโยบายนี้จึงเท่ากับเป็นการกีดกันชาวบ้านจากการใช้ทรัพยากร และได้ทำให้ทรัพยากรตกไปอยู่ในมือของผู้มีเงินหรือมีอำนาจนั่นเอง

การค้าที่ดินที่เกิดขึ้นในบ้านดง ในพื้นที่ป่าจำแนก (มีการซื้อขายที่ดินที่ไม่ใช่ป่าจำแนกและมีกลุ่มผู้ค้าที่ดินกลุ่มอื่นๆ แต่อยู่นอกขอบเขตกรณีศึกษา) ก่อให้เกิดการรวมตัวกันของกลุ่มผู้ค้าที่ดิน ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มคนหลายระดับ นับตั้งแต่นายทุนผู้รับซื้อที่ดินผู้หนึ่งจากจังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นนักธุรกิจ

³ พื้นที่ที่ขอให้เพิกถอนสภาพป่าได้ ต้องมีเหตุผลที่สมควรเช่น เป็นพื้นที่ที่ทำกินมาก่อนการประกาศป่าจำแนก เป็นพื้นที่ที่หมดสภาพป่าแล้ว เป็นพื้นที่ที่จะให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจสูง เป็นต้น

ฐานะร่ำรวย นายทุนผู้ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับนักการเมืองระดับชาติในจังหวัดลำพูน และเป็นผู้สนับสนุนทางการเงินแก่พรรคการเมืองของนักการเมืองท่านดังกล่าว ในกิจกรรมนี้ยังมีการร่วมมือของสมาชิกสภาจังหวัด และสมาชิกสภาเทศบาล ที่เป็นเครือข่ายพรรคการเมืองข้างต้น สมาชิกสภาจังหวัดท่านนี้ มีความสัมพันธ์พิเศษกับนายอำเภอ และนายอำเภอท่านนี้ ก็มีความสัมพันธ์ทั้งในฐานะผู้บังคับบัญชาทั้งทางตรงและทางอ้อมกับป่าไม้อำเภอ และที่ดินอำเภอ (ซึ่งมีที่ทำการอยู่ ณ ที่ว่าการอำเภอ) ถัดจากกลุ่มอำนาจในระดับที่กล่าวมา นายทุนผู้ซื้อที่ดินและพรรคพวก ได้ติดต่อกับผู้มีอำนาจในระดับตำบลคือกำนัน โดยกำนันจะมีหน้าที่เป็นนายหน้ารวบรวมที่ดินจากชาวบ้าน และมีหน้าที่ป้องกันการต่อต้านที่อาจจะเกิดจากชาวบ้าน ในการดำเนินงานกำนันจะใช้ความสัมพันธ์พิเศษกับสมาชิกในหมู่บ้าน ในทางหนึ่งคือใช้อำนาจผ่านพ่อหลวงบ้าน ซึ่งเป็นสมัคพรรคพวกของตน เพื่อไปรวบรวมผู้ที่จะขายพื้นที่ป่า การดำเนินงานจะกระทำเป็นขั้นๆ

ในการร่วมมือกันของคนกลุ่มนี้ กำนันทองได้เป็นนายหน้าระดับตำบล ส่วนพ่อหลวงเบ็งก็เป็นนายหน้าระดับหมู่บ้าน ทั้งสองท่านได้ออกชักชวนชาวบ้านให้ขายที่ดินทำกิน ซึ่งเป็นที่ไร่ที่ได้บุกเบิกทำกินกันมาก่อนและปัจจุบันไม่ได้ใช้งานแล้ว ซึ่งอยู่ในบริเวณพื้นที่ป่าของหมู่บ้าน โดยใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวเข้าชักชวนทั้งผู้มีความใกล้ชิดสนิทสนมในฐานะญาติ ผู้อยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ รวมทั้งชาวบ้านทั่วไป ในหมู่บ้านลุงเบ็งเป็นผู้ประสานงานให้บรรดาผู้ซื้อและสมัคพรรคพวกเข้ามาสำรวจพื้นที่ ไปจนถึงการรังวัดที่ดิน การรวบรวมรายชื่อ การจัดเตรียมการจ่ายเงิน

จากการชักชวนชาวบ้านทำให้มีผู้สมัคใจจะขายที่ทำกินในพื้นที่ป่าจำนวน 22 ราย โดยในจำนวนนี้ 17 รายเป็นชาวบ้านหลวง ซึ่งได้มาจับจองที่ดินไว้ตั้งแต่ครั้งมาเป็นลูกจ้างทำไม้เถื่อน การขายพื้นที่ป่าของคนเหล่านี้ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่มีอยู่กับกำนันทองและพ่อหลวงเบ็ง ซึ่งมีมาแต่ดั้งเดิม ส่วนชาวบ้านอีก 5 รายเป็นชาวบ้านดง ในจำนวน 5 รายนี้ มีทั้งผู้ที่เป็นญาติสนิทกับพ่อหลวงเบ็ง และเป็นผู้อยู่ภายใต้การอุปถัมภ์อย่างเด่นชัด แต่ก็มีชาวบ้านทั่วไปที่ไม่มีความสัมพันธ์เป็นพิเศษกับพ่อหลวงเบ็งด้วย

ในกลุ่มชาวบ้านดงจำนวน 5 ราย ได้สำรวจความสัมพันธ์ระหว่างสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมกับการตัดสินใจขายพื้นที่ป่า ปรากฏว่าเป็นครอบครัวรวย 1 ครอบครัว ปานกลาง 2 ครอบครัว และยากจน 2 ครอบครัว ซึ่งแสดงให้เห็นว่า กลุ่มคนรวย ปานกลาง และยากจน ต่างมีโอกาสตัดสินใจขายพื้นที่ป่าได้เท่าๆกัน เมื่อสัมภาษณ์ในรายละเอียดก็พบว่า การตัดสินใจขายพื้นที่ป่าขึ้นกับ “ความคาดหวังในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่า” ความคาดหวังดังกล่าวนี้เกี่ยวข้องกับปัจจัยต่างๆอย่างหลากหลาย เช่นการเผชิญต่อปัญหาเฉพาะหน้าขณะนั้น (เช่นคนจนแม้ต้องการจะใช้พื้นที่ป่าในการยังชีพ แต่ก็มีหนี้สินที่ต้องปลดเปลื้องจึงตัดสินใจขาย) การคาดหวังต่ออนาคตของลูกหลาน ความคาดหวังต่อวิถีการทำกินในอนาคต ฯลฯ

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า กลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น ไม่ใช่กลุ่มที่ก่อตัวขึ้นบนพื้นฐานของชนชั้น แต่กลุ่มดังกล่าวประกอบด้วยชาวบ้านที่มีฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน ได้มาอยู่รวมกันด้วยความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ และการพึ่งพาอำนาจภายนอกชุมชน เพื่อประโยชน์ของตนเอง ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นปัจจัยผลักดันให้เกิดความขัดแย้งกับกลุ่มคนอื่นๆ ในชุมชนสูงขึ้น

3.2 กลุ่มอำนาจชุมชนกับการปกป้องทรัพยากรส่วนรวม

การที่กลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น พยายามเป็นนายหน้าชักชวนให้ชาวบ้านขายพื้นที่ป่า ถือเป็นจุดเริ่มต้นของความขัดแย้งในชุมชน เพราะคนส่วนใหญ่ในชุมชนได้รวมตัวกันคัดค้าน และต่อมาได้รวมตัวกันเป็น “กลุ่มอำนาจชุมชน” จากพื้นฐานของการอ้างอิงอำนาจของชุมชนเพื่อปกป้องทรัพยากรส่วนรวม กลุ่มอำนาจชุมชนนี้ ได้ก่อตัวขึ้นภายใต้เงื่อนไขสำคัญ 2 ประการ คือ

ประการแรก การรวมตัวของผู้ได้รับผลกระทบจากการขายพื้นที่ป่า

เมื่อกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นเคลื่อนไหวเพื่อชักชวนชาวบ้านให้ขายพื้นที่ป่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ในบ้านคงก็เริ่มวิตกกังวลต่อปัญหาที่เกิดขึ้น เนื่องจาก ในช่วงนี้อยู่ในช่วงหลังการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ (ประกาศในปี พ.ศ. 2518) ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถไปทำกินในพื้นที่ป่าสงวนฯ เพียงแต่สามารถทำกินได้ในบริเวณพื้นที่หน้าครุฑที่มีเนื้อที่ไม่มากนัก ในช่วงนี้ยังเป็นช่วงหลังจากที่ชาวบ้านได้หันไปปลูกพืชพาณิชย์เพื่อขาย แต่ก็เกิดหนี้สินพอกพูนขึ้น ประกอบกับการหารายได้นอกภาคเกษตรก็มีลูทางไม่แจ่มใส จึงทำให้ชาวบ้านทั้งหมดมีความจำเป็นในการพึ่งพาป่าสูงขึ้น กล่าวสำหรับพื้นที่ห้วยดงสักซึ่งเป็นพื้นที่ที่จะถูกขายนั้น ถึงแม้ในอดีตจะเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านบางกลุ่มเคยใช้ทำไร่มาก่อน แต่พื้นที่ดังกล่าวได้ถูกทิ้งร้างไปนานจนดินสภาพป่า และได้กลายเป็นพื้นที่สำคัญที่ชาวบ้านใช้สอยร่วมกัน (ใช้เลี้ยงวัว-ควาย เก็บหาอาหาร ไม้ใช้สอย) พื้นที่ที่จะขายนี้มีอาณาบริเวณถึง 1 ใน 3 ของพื้นที่ทั้งหมดในบริเวณหน้าครุฑ ชาวบ้านคิดว่าหากขายพื้นที่ป่าให้แก่คนภายนอกก็จะไม่สามารถเข้าใช้พื้นที่ป่าได้ดังเดิม พื้นที่ป่าที่มีอยู่ไม่มากนักก็จะน้อยลงไปอีก

ความวิตกกังวลทำให้ชาวบ้านเริ่มปรึกษารือกัน เช่นการปรับทุกข์กัน และมองถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นข้างหน้า อีกทั้งพยายามชักชวนกันเพื่อที่จะไม่ให้มีคนขายพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น และพยายามชักชวนให้พวกที่ตัดสินใจขายกลับใจ ต่อมาความเห็นที่แตกต่างกันทำให้เกิดแบ่งฝ่ายที่ชัดเจนมากขึ้น เริ่มเกิดการต่อต้านกัน ในฝ่ายนี้ประกอบด้วยชาวบ้าน ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของหมู่บ้านจำนวนถึง 41 ครอบครัว

ประการที่สอง การช่วงชิงอำนาจของผู้นำชุมชน

ในการต่อกรกับกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น ลำพังชาวบ้านทั่วไปคงไม่สามารถทัดทานอำนาจของคนกลุ่มนี้ได้ แต่ชาวบ้านฝ่ายนี้ได้มีผู้นำที่มีบทบาทเข้มแข็ง จึงสามารถต่อกรกับฝ่ายที่เห็นขัดแย้งกันได้ ผู้นำที่มีบทบาทสำคัญของชาวบ้านฝ่ายนี้คือ ลุงยิง คำมา (พ.ศ. 2485 - ปัจจุบัน) ลุงยิง เป็นคนรุ่นราวคราวเดียวกับลุงเบ็ง แก้วสุข และเป็นอีกผู้หนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในหมู่บ้าน บทบาทของลุงยิงเกิดขึ้นในเงื่อนไขที่มีทั้งความคล้ายคลึงและความแตกต่างกับลุงเบ็ง

ลุงยิง คำมา เป็นบุตรของพ่อหลวงยอด คำมา ซึ่งเป็นคนบ้านหลวง แต่เมื่อแต่งงานก็ได้ย้ายออกมาบุกเบิกจับจองและตั้งถิ่นฐานครอบครัวในบ้านดง โดยได้ย้ายมาพร้อมกับพ่อหลวงต้น แก้วสุข (พ่อของลุงเบ็ง) พ่อหลวงยอดมาจากตระกูลเก่าแก่ตระกูลหนึ่งในบ้านหลวง และพ่อของพ่อหลวงยอดก็มีที่นามากในทุ่งหลวง เมื่อมาบุกเบิกจับจองที่ทำกินที่บ้านดง พ่อหลวงยอดก็ได้ใช้วิธีเดียวกับพ่อหลวงต้น คืออาศัยแรงงานภายใต้การอุปถัมภ์จากพ่อ และการมีข้าวจากที่นาในบ้านหลวง ทำให้สามารถบุกเบิกจับจองที่ราบลุ่มได้มาก และสามารถบุกเบิกเป็นที่นาได้มากในลำดับต่อมา จนนับว่าพ่อหลวงยอดเป็นผู้มีที่นามากในอันดับต้นๆผู้หนึ่งของบ้านดงในยุคนั้น

เมื่ออายุมากขึ้นพ่อหลวงยอดก็เหมือนกับหัวหน้าครอบครัวคนอื่นๆ คือได้แบ่งที่นาให้แก่ลูกๆผู้สืบตระกูล สำหรับครอบครัวที่มีลูกมาก ส่วนแบ่งที่นาที่ลูกๆได้รับก็จะมีจำนวนน้อยลงไป แต่หากมีลูกน้อย ส่วนแบ่งที่นาที่ได้รับก็จะมากขึ้น แต่พ่อหลวงยอดมีลูกคนเดียวคือ ลุงยิง ดังนั้นลุงยิงจึงได้รับมรดกที่นาที่พ่อบุกเบิกมาทั้งหมด และกลายเป็นผู้มั่งมีที่นามากที่สุดในบ้านดงในเวลานั้น การมีที่นามากได้เป็นเงื่อนไขทำลุงยิงมีบทบาทมากขึ้นในเวลาต่อมา

หลังจากการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติในพื้นที่ของหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านมีที่ทำไร่น้อยลง การมีที่ทำไร่น้อยลงทำให้หลายครอบครัวเริ่มปลูกข้าวไม่พอกิน และต้องแสวงหาที่ปลูกข้าวในช่องทางอื่นๆ สิ่งที่ทำได้ในขณะนั้นก็คือ “การเช่าที่นา” ในสถานการณ์นี้เองที่ลุงยิงได้กลายเป็นผู้ให้เช่าที่นาคนสำคัญของหมู่บ้าน การให้เช่าที่นาของลุงยิงมีพัฒนาการขึ้นในหลายรูปแบบและหลายระดับความสัมพันธ์ ดังเช่นในครอบครัวที่เป็นญาติสนิท ลุงยิงให้ใช้ที่นาทำกินโดยไม่คิดค่าตอบแทน หรือคิดค่าตอบแทนเป็นข้าวจำนวนเล็กน้อยเพื่อแสดงความขอบคุณ ในบางกรณีให้ตอบแทนเป็นแรงงานโดยไปช่วยแรงงานในที่นาของลุงยิง ต่อมาเมื่อมีความต้องการเช่าที่นาสูงขึ้น ลุงยิงได้ให้ชาวบ้านเช่านาแบบ “ผ่าสาม” คือการให้เช่าโดยเจ้าของที่นาจะได้รับค่าเช่าเป็นข้าวเปลือกจำนวน 1 ใน 3 ของข้าวที่ปลูกได้ทั้งหมด โดยผู้เช่าเป็นผู้ใช้แรงงานและลงทุนในการผลิตเองทั้งหมด และปรากฏว่าในบางช่วงการเช่าที่นาได้พัฒนาขึ้นเป็นการเช่าแบบผ่ากิ่ง ซึ่งหมายถึงการเช่าที่แบ่งผลผลิตกันคนละครึ่ง ระหว่างเจ้าของที่นา กับผู้เช่า ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้เช่าต้อง “จ่ายค่าเช่า” สูงขึ้น

ในช่วงที่มีการปลูกพืชพาณิชย์เงื่อนไขของการเช่าที่นาได้เปลี่ยนแปลงไปอีก เพราะนอกจากที่นาจะใช้ปลูกข้าวแล้ว หลังฤดูทำนาก็ใช้สำหรับปลูกพืชพาณิชย์ จึงเกิดการเช่าที่นาเพื่อปลูกพืช

พาณิชย์ โดยอาจจ่ายเป็นแรงงานไปช่วยทำนาให้แก่เจ้าของนา หรือเช่าในลักษณะจ่ายเป็นเงินสด ในขณะเดียวกันก็ได้เกิดการเช่าที่นาแบบเช่าปลูกข้าว แล้วมีสิทธิใช้ที่นาปลูกพืชพาณิชย์ต่อ การเช่าแบบนี้จะจ่ายค่าเช่าที่นา สูงกว่ายุคที่ผ่านมา เพื่อครอบคลุมสิทธิในการปลูกพืชพาณิชย์ด้วย ซึ่งทำให้ผู้ให้เช่าได้รับผลประโยชน์จากการให้เช่ามากขึ้น

การให้เช่าที่นาช่วยเสริมให้ลุงยิ่งกลายเป็นผู้มีบทบาทสำคัญสูงเด่นขึ้นในหมู่บ้าน และมีแรงงานมาช่วยทำนา อีกทั้งยังได้รับค่าเช่านาเป็นข้าวอีก ทำให้ลุงยิ่งมีข้าวเหลือกินจำนวนมากที่สุดในหมู่บ้าน เมื่อมีข้าวเหลือกินมากในภาวะที่ชาวบ้านกว่าครึ่งของหมู่บ้านมีข้าวไม่พอกิน ลุงยิ่งก็ได้ให้ชาวบ้านหยิบยืมไปกิน โดยมักจะเป็นการให้ยืมโดยไม่คิดมูลค่า หรือขาย ซึ่งก็มักจะเป็นการขายในราคาแบบพี่น้อง ในบางครั้งก็คิดค่าตอบแทนด้วยการมาเป็นแรงงานให้ (ลุงยิ่งได้ใช้แรงงานจำนวนหนึ่งไปในการบุกเบิกจับจองที่ป่า และได้ใช้เป็นที่ทำสวนปลูกผลไม้ยืนต้นไว้) การมีข้าวพอกิน ทำให้ลุงยิ่งมีเวลาหารายได้พิเศษจากการออกไปรับจ้าง หรือเป็นตัวกลางขายสินค้าการเกษตรในบางครั้ง กิจกรรมเหล่านี้ก็เป็นที่มาของรายได้ และทำให้ลุงยิ่งมีความพร้อมที่จะให้การช่วยเหลือทางการเงินแก่ชาวบ้านที่เดือดร้อน การเป็นคนกว้างขวาง มีเวลา และมีทรัพย์ ทำให้ลุงยิ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในงานประเพณี หรือกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนชน หรือมีบทบาทให้การสนับสนุนการจัดงานงานประเพณีของชาวบ้านครอบครัวอื่นๆ (เช่นงานแต่งงาน งานศพ ฯลฯ)

อาจกล่าวได้ว่าในยุคนี้ลุงยิ่งได้เป็นผู้มีอำนาจบริวารมีทัดเทียมกับลุงเบ็ง แต่ลุงยิ่งยังมีลีลาชีวิตที่แตกต่างไปจากลุงเบ็งในบางประการ คือในขณะที่ลุงเบ็งจบการศึกษาชั้นประถม 4 แต่ลุงยิ่งได้ศึกษาเพิ่มเติม โดยศึกษาในระบบการศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) ทำให้สามารถอ่านออกเขียนได้อย่างคล่องแคล่ว ลุงยิ่งได้ส่งเสริมให้ลูกๆ ทุกคนได้เล่าเรียนจนจบการศึกษาชั้นสูงเท่าที่ลูกต้องการ ลูกสองคนของลุงยิ่งจบการศึกษาในชั้นประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) และลูกคนเล็กอีกคนหนึ่งเรียนในระดับอุดมศึกษาในมหาวิทยาลัยของรัฐ ลุงยิ่งยังนับเป็นผู้มีลีลาชีวิตที่ “ทันสมัย” ที่บ้านมีทีวีสี วิทยุ สเตอริโอขนาดใหญ่ ที่เปิดเสียงดังรับอรุณให้ทั้งหมู่บ้านได้ยินในตอนเช้าของทุกๆ วัน ที่บ้านมีเครื่องเรือนเป็นไม้สักชั้นใหญ่ ลูกๆ มีมอเตอร์ไซด์แบบทันสมัยขับขี่ และเป็นคนแรกที่สร้างบ้านด้วยปูนและมีเสาไม้สักขนาดใหญ่ประดับที่หน้าบ้าน ลีลาชีวิตของลุงยิ่งเป็นแบบอย่างที่ชาวบ้านหลายๆ คนอยากเจริญรอยตาม

ในช่วงที่ลุงเบ็งออกชักชวนให้ชาวบ้านขายพื้นที่ป่านั้น ลุงยิ่งเป็นผู้หนึ่งที่ไม่เห็นด้วยกับการกระทำนี้ สาเหตุประการหนึ่งก็คือลุงยิ่งมีที่ทำกินในพื้นที่ป่าจำนวนมาก ทั้งที่เป็นที่ไร่ ที่สวน และคาดหวังไว้ว่าที่ทำกินเหล่านี้จะตกทอดเป็นของลูกๆ ในอนาคต (ลุงยิ่งมีลูก 5 คน) ความไม่เห็นด้วยทำให้ลุงยิ่งคัดค้านการเคลื่อนไหวของลุงเบ็ง และการเป็นผู้มีอำนาจทัดเทียมกับลุงเบ็งทำให้ลุงยิ่งได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้านให้เป็นแกนนำของการคัดค้านครั้งนี้ ผลจากการเป็นผู้นำคัดค้านครั้งนี้ทำให้ลุง

ยังได้รับเลือกตั้งเป็นพ่อหลวงบ้านคนใหม่แทนลุงเบ็งในเวลาต่อมา ดังนั้นการขัดแย้งที่เกิดจากการคัดค้านไม่ให้ขายที่ดิน จึงมีนัยของการช่วงชิงอำนาจในชุมชนอีกด้วย

จากเงื่อนไขทั้งสองประการจะเห็นได้ว่า กลุ่มอำนาจชุมชน เกิดขึ้นจากการรวมตัวของชาวบ้านที่จะได้รับผลกระทบจากการขายพื้นที่ป่า ด้วยความต้องการที่จะรักษาทรัพยากรของชุมชนไว้เพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกันต่อไป ชาวบ้านกลุ่มนี้ มีผู้นำที่มีบทบาทขึ้นมาจากกรณีอำนาจในการควบคุมและเข้าถึงทรัพยากรและการเป็นผู้อุปถัมภ์ในชุมชน ในลักษณะเดียวกับผู้นำกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น ขณะเดียวกันจากประวัติและลักษณะการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าของผู้นำกลุ่มอำนาจชุมชน จะเห็นว่ามี ความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ และการช่วงชิงอำนาจในหมู่บ้าน อันเป็นเหตุผลสำคัญที่ผลักดันให้แสวงหาการสนับสนุนจากชาวบ้าน เพื่อตัดทอนอำนาจของผู้นำฝ่ายตรงกันข้าม

ในการคัดค้านปฏิบัติการของฝ่ายตรงกันข้าม กลุ่มอำนาจชุมชนยังได้พยายามแสวงหาพันธมิตร ที่ทำให้มีอำนาจต่อรองสูงขึ้น ได้แก่การสร้างพันธมิตรกับองค์กรพัฒนาเอกชน

องค์กรพัฒนาเอกชน หรือ อพช. เป็นองค์กรพัฒนาที่ดำเนินการโดยเอกชน สิ่งที่ทำให้องค์กรพัฒนาเอกชนแตกต่างกับองค์กรพัฒนาของรัฐ นอกจากอยู่ที่สถานะขององค์กรแล้ว อพช. ส่วนใหญ่ยังมีแนวคิดและวิธีการดำเนินการที่แตกต่างกับรัฐ ซึ่งความแตกต่างนี้ได้กลายเป็น “ทางเลือก” เพื่อเพิ่มอำนาจให้กับชาวบ้าน

องค์กรพัฒนาเอกชน ได้กำเนิดขึ้นในประเทศไทยมานานแล้ว อาจนับได้ตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 2500 ซึ่งเริ่มมีองค์กรในลักษณะอาสาสมัครสังคมสงเคราะห์เกิดขึ้น หลังจากนั้นในทศวรรษ 2510 ก็มี อพช. ที่ทำงานในลักษณะการพัฒนาชนบทเกิดขึ้น ในช่วงหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 อพช. ได้ยุติบทบาทไปช่วงหนึ่ง แต่หลังจากนั้นไม่นานก็เกิดการทำงานอย่างคึกคักขึ้นมาอีก โดยมีลักษณะเป็นองค์กรที่เข้าไปจับกลุ่มปัญหามากขึ้น เช่นปัญหาเด็ก ปัญหาสลัม ปัญหาสิทธิสตรี ฯลฯ จนกระทั่งในปัจจุบันก็ได้มี อพช. เกิดขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก มีการทำงานทั้งในส่วนกลางและในต่างจังหวัด ประมาณว่าในปัจจุบันมี อพช. อยู่ประมาณ 350 องค์กร การขยายตัวขององค์กรพัฒนาเอกชนนี้ เกิดขึ้นภายใต้ปัญหาสังคมที่ทวีสูงขึ้น การก่อตัวของกลุ่มชนชั้นกลางนอกระบบราชการ ซึ่งเป็นผลจากการพัฒนาประเทศ รวมทั้งการมีแนวคิดทฤษฎีในการพัฒนาประเทศที่ต่างจากการพัฒนากระแสหลัก จากต่างประเทศเข้าสู่ประเทศไทยมากขึ้น อย่างไรก็ตาม อพช. ที่มีอยู่เป็นจำนวนมากนี้มีแนวทางการทำงานที่แตกต่างหลากหลายกันมาก คือมีองค์กรจำนวนหนึ่งทำงานในลักษณะสังคมสงเคราะห์ และมีแนวคิดในการทำงานที่ไม่ต่างจากรัฐ ในขณะที่บางกลุ่มก็ทำงานในลักษณะวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของรัฐบาลกลุ่มเน้นไปที่การรณรงค์ให้รัฐปรับเปลี่ยนนโยบาย กฎหมาย แผนการพัฒนา บางกลุ่มเน้นไปในการส่งเสริมวัฒนธรรมชุมชน เป็นต้น (ยุคติ 2538 : 10-74)

ในบ้านดงเมืองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาทำงานหลายองค์กร แต่ในที่นี้จะกล่าวถึงสององค์กรที่สำคัญคือ “โครงการพัฒนาชนบทสมบูรณแบบ” และ “โครงการศึกษาวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาภาคเหนือ”

“โครงการพัฒนาชนบทสมบูรณแบบ” เป็น อพช. ที่ทำงานในบ้านดงระหว่างปี พ.ศ. 2524 - พ.ศ. 2529 โดยเป็นองค์กรแรกที่เข้ามาทำงานในหมู่บ้าน นับจากปัญหาภัยคอมมิวนิสต์ได้เบาบางลง⁴ คณะทำงานมองว่าปัญหาของชาวบ้านคือความขัดสนที่เกิดจากภาวะธรรมชาติแปรปรวน ความยากจน ที่เกิดจากการจัดการทางการผลิตที่ไม่มีประสิทธิภาพ และการสูญเสียความสามารถในการพัฒนาตนเองจากการครอบงำของรัฐ ดังนั้นทางโครงการฯจึงส่งเสริมโครงการที่เสริมสร้างประสิทธิภาพการผลิตให้แก่ชาวบ้าน เช่นการส่งเสริมพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตต่อไร่สูงขึ้นเพื่อให้มีข้าวพอกกิน ส่งเสริมการปลูกพืชชนิดใหม่เพื่อเพิ่มรายได้เช่น ถั่วเหลือง ส่งเสริมการเลี้ยงสัตว์ เช่นการเลี้ยงวัวพันธุ์พื้นเมือง ส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมเช่นธนาคารข้าว ซึ่งนอกจากเป็นการช่วยเหลือกันแล้วยังทำให้มีหลักประกันความมั่นคงในการมีข้าวกิน ส่งเสริมกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการออมเงิน ทำให้ไม่ต้องไปพึ่งสถาบันการเงินภายนอก วิธีการดำเนินงานของโครงการฯยังแตกต่างกับรัฐ คือขณะที่เจ้าหน้าที่รัฐมักจะทำงานกับชาวบ้านในลักษณะคำสั่งแบบบนลงล่าง (Top - Down) การทำงานของโครงการฯจะทำงานร่วมกับชาวบ้าน กระตุ้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมรับผิดชอบ เช่นในโครงการธนาคารข้าว และกลุ่มออมทรัพย์ซึ่งมีการจัดตั้งกลุ่มที่บริหารงานโดยชาวบ้านเอง (สัมภาษณ์คุณสุภัทร วงศ์ชัย เจ้าหน้าที่ อพช. ในบ้านดง)

หลังจากโครงการพัฒนาชนบทสมบูรณแบบหมดอายุลง “โครงการศึกษาวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาภาคเหนือ” ก็ดำเนินการต่อมา (พ.ศ. 2529 - 2532) โดยนักพัฒนาในโครงการนี้ส่วนใหญ่เป็นเจ้าของพื้นที่จากโครงการที่ผ่านมา ซึ่งได้สรุปบทเรียนและปรับตัวในการทำงานใหม่ โดยมีแนวคิดที่ว่าปัญหาของชนบทคือการถูกครอบงำจากรัฐและระบบทุนนิยมที่ไหลบ่าเข้ามาในหมู่บ้าน นักพัฒนาในกลุ่มนี้เชื่อว่า “วัฒนธรรมชุมชน” ซึ่งเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวบ้านเป็นสิ่งมีคุณค่าและสามารถนำมาปรับใช้แก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนได้ โครงการฯได้ศึกษาวัฒนธรรมชุมชน พร้อมกับฟื้นฟูหรือประยุกต์วัฒนธรรมชุมชน มาเป็นแนวทางในการพัฒนาในหลายรูปแบบ และประเด็นหนึ่งที่โครงการฯให้ความสนใจเป็นพิเศษก็คือ การศึกษาและส่งเสริมวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชุมชนในการดำรงชีวิตกับป่า ซึ่งเป็นแนวความคิดที่เรียกว่า “ป่าชุมชน” ที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา (สัมภาษณ์คุณชัชวาล ทองดีเลิศ อดีตเจ้าหน้าที่โครงการศึกษาวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาภาคเหนือ)

⁴ บ้านดง รวมทั้งหมู่บ้านอื่นๆในอำเภอนี้ ในช่วงปี 2515 - 2523 เป็นพื้นที่ปฏิบัติการแทรกซึมของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ทางกรรก็ถือว่าเป็น “พื้นที่สีชมพู” ในช่วงนี้ฝ่ายความมั่นคงควบคุมพื้นที่อย่างเข้มงวดมาก

การทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนดังกล่าวนี้ จะเห็นว่ามีแนวคิดและวิธีการทำงานที่แตกต่างกับการพัฒนาของรัฐอยู่หลายประการ นับตั้งแต่การส่งเสริมการผลิตให้พอกินก่อนขาย การส่งเสริมอาชีพที่หลากหลาย การส่งเสริมศักยภาพในการทำงานร่วมกันของชาวบ้าน การให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมชุมชน เป็นต้น แต่ประเด็นสำคัญในที่นี้คือ นักพัฒนาองค์กรเอกชนเหล่านี้เป็นกลุ่มคนที่อยู่นอกแวดวงอำนาจรัฐและมีแนวคิดในการพัฒนาที่แตกต่างจากรัฐ คนเหล่านี้ยังมีสายสัมพันธ์กับนักกิจกรรมทางสังคม และนักวิชาการที่อยู่นอกแวดวงอำนาจรัฐ และมีลักษณะวิพากษ์วิจารณ์รัฐ ดังนั้นในภาวะที่ชาวบ้านต้องเผชิญกับกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น ที่ด้านหนึ่งมีฐานการอุปถัมภ์ในหมู่บ้าน และอีกด้านหนึ่งเป็นกลุ่มอำนาจที่แอบอิงกับระบบราชการ องค์กรพัฒนาเอกชนจึงเป็นเสมือนกลุ่มอำนาจภายนอกอีกกลุ่มหนึ่งที่สามารถคานอำนาจกับกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น ชาวบ้านได้เลือกที่จะให้องค์กรพัฒนาเอกชนเป็นพันธมิตรในการต่อสู้ ดังปรากฏว่าชาวบ้านฝ่ายคัดค้านการขายพื้นที่ป่าได้เข้าขอคำปรึกษาจากองค์กรพัฒนาเอกชน นับตั้งแต่ในช่วงแรกของการคัดค้าน โดยเป็นการขอข้อมูลข่าวสาร การเคลื่อนไหวของฝ่ายตรงข้าม ต่อมาได้ขอความช่วยเหลือในการวิเคราะห์สถานการณ์ ไปจนถึงช่วยกำหนดการเคลื่อนไหวในระยะต่อมา ทำให้กลุ่มชาวบ้านมีอำนาจเข้มแข็งมากขึ้น พอที่จะต่อกรกับกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นได้

การนำเสนอที่ผ่านมามีได้แสดงให้เห็นถึง การก่อตัวกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น ซึ่งในยุคการพัฒนาของรัฐ ได้แสดงผลประโยชน์จากทรัพยากรของภาครัฐที่กระจายสู่ชนบท และต่อมาในกระแสการค้าที่ดิน ที่ขยายตัวมาสู่ชุมชนในต้นทศวรรษที่ 2530 กลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น ได้ขัดแย้งกับกลุ่มอำนาจชุมชนซึ่งก่อตัวขึ้นเพื่อปกป้องทรัพยากรของส่วนรวม ในความขัดแย้งในการซื้อขายที่ดินในพื้นที่ป่า ทั้งสองฝ่ายมีการอ้างสิทธิในการเข้าถึงพื้นที่ป่า โดยหลักการและวิธีการที่แตกต่างกันดังจะได้อธิบายต่อไป

3.3 การโต้แย้งระหว่างหลักกรรมสิทธิ์เอกชนกับหลักจารีตประเพณี

ในการขายพื้นที่ป่า กลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นได้มีปฏิบัติการสำคัญคือ “การรังวัดพื้นที่ป่า” ซึ่งเกิดขึ้นหลังจากมีการรวบรวมรายชื่อผู้สมัครใจจะขายพื้นที่ป่าแล้ว หลังจากนั้นได้ให้ผู้ต้องการขายเข้าไปชี้หมายที่ตั้งที่ดินว่าอยู่ตรงไหน เพื่อทำการรังวัดพื้นที่ โดยการปักหมุดแสดงขอบเขต จากนั้นจึงรังวัดโดยรวม ประกอบด้วยการกำหนดทิศทาง ที่ตั้ง และขนาด พร้อมทำแผนที่ของการรังวัดกำกับไว้ และมีการคำนวณราคาที่ดินตามขนาดพื้นที่ ในการรังวัดพื้นที่ป่า มีคนมากหน้าหลายตาในกลุ่มของกลุ่มอิทธิพลเข้ามาเกี่ยวข้อง ทั้งนายทุนผู้รับซื้อเข้ามาดูพื้นที่ ทั้งนายช่างรังวัดพื้นที่พร้อมคนงานจำนวนหนึ่ง เจ้าหน้าที่ราชการที่มีส่วนในการค้าที่ดินครั้งนี้ และนักการเมืองบางคน ฯลฯ การรังวัดพื้นที่ป่าใช้เวลาประมาณ 1-2 เดือน ในช่วงนี้หมู่บ้านจึงมีความคึกคักมากเป็นพิเศษ

ความเคียดแค้นของการรังวัดพื้นที่ป่า ได้สร้างความวิตกกังวลใจให้กับชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ไม่เห็นด้วยมากขึ้น จึงเกิดการทุ่มเถียงโต้แย้งกัน ซึ่งจุดประเด็นขึ้นโดยฝ่ายคัดค้าน การโต้แย้งระหว่างสองฝ่ายเกิดขึ้นในสองระดับคือ ในระดับการจัดการ และระดับอุดมการณ์

ระดับแรก การโต้แย้งในระดับการจัดการ ในประเด็นนี้ฝ่ายคัดค้านการขายพื้นที่ป่าหรือฝ่ายอำนาจชุมชนได้อ้างหลักการพื้นฐานจากจารีตประเพณี โดยถือว่าพื้นที่ป่าเป็น “ของหน้าหมู” การที่พื้นที่ใดเป็นของหน้าหมู หรือพื้นที่หน้าหมู หมายถึงพื้นที่ที่ชาวบ้านใช้และดูแลรักษาด้วยกัน หรือนัยหนึ่งเป็นพื้นที่ที่จัดการร่วมกัน ซึ่งแสดงว่าพื้นที่ป่านั้นไม่ใช่ของใครคนใดคนหนึ่ง ดังนั้นจึงไม่อาจจะขายหรือทำประโยชน์ส่วนตัวโดยขัดกับมติของส่วนรวมได้

ความหมายของหลักการ “ของหน้าหมู” นี้เป็นความเข้าใจร่วมกันของคนในชุมชนมาก่อนแล้ว ดังนั้นกลุ่มอำนาจชุมชนจึงสามารถหยิบยกมาเป็นข้ออ้างต่อฝ่ายตรงกันข้ามได้โดยตรง ขณะเดียวกันก็มีการให้คำอธิบายตอกย้ำความหมายของของหน้าหมู การอธิบายตอกย้ำแสดงออกโดยการอ้างเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ของการบุกเบิกเพื่อตั้งถิ่นฐานของชุมชน โดยชาวบ้านจะเน้นย้ำประเด็นสำคัญหลายประเด็น เพื่อที่จะบอกว่าพื้นที่ป่าไม่ใช่ของใครคนใดคนหนึ่ง ชาวบ้านจะเน้นอยู่เสมอว่าพื้นที่ป่าคือ “ธรรมชาติ” ที่ไม่มีใคร(มนุษย์ผู้ใด)เป็นเจ้าของ เพราะธรรมชาติอยู่ภายใต้การดูแลรักษาของอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ผี” ดังเช่นที่ชาวบ้านผู้หนึ่งกล่าวว่

“บ้านเราเป็นบ้านป่า บ้านเราเกิดจากการบุกเบิกป่าเป็นที่ทำกิน ที่ป่าไม่ใช่ของใคร ที่ป่าเป็นของผี ใครเดือดร้อน ใครไม่มีที่ทำกิน ก็มาบุกเบิก ก่อนจะบุกเบิกป่าก็ขอผี ขอเจ้าป่าเจ้าเขา”

เมื่อพื้นที่ป่าคือธรรมชาติที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของ และชาวบ้านต่างเข้ามาพึ่งพา พื้นที่ป่าจึงเป็นส่วนรวมที่ชาวบ้านใช้และดูแลรักษาด้วยกัน ในประเด็นนี้ชาวบ้านจะยกตัวอย่างกรณีที่ได้เห็นได้เด่นชัดและยังคงปรากฏหลักฐานอยู่ในปัจจุบันนี้ คือการสร้างเหมืองฝายและบุกเบิกที่นา ซึ่งเป็นตัวอย่างของการใช้แรงงานร่วมกัน และนำไปสู่การใช้พื้นที่นาและใช้น้ำร่วมกัน ส่วนการจัดการเหมืองฝาย ก็แสดงให้เห็นการดูแลรักษาสมบัติส่วนรวมร่วมกัน นอกจากนั้นชาวบ้านจะกล่าวถึงการใช้พื้นที่ป่าร่วมกันในปัจจุบัน ในกิจกรรมหลายลักษณะ ทั้งในการเลี้ยงสัตว์ เก็บหาอาหาร ยา และไม่ใช้สอย ชาวบ้านจะเน้นว่าการใช้พื้นที่ป่าแม้จะไม่มีหลักการจัดการที่เด่นชัดเหมือนในกรณีเหมืองฝาย แต่การใช้พื้นที่ป่าก็จะต้องไม่จะไม่ล่วงละเมิดผี หรือ “ผีดผี” ซึ่งถือเป็นการกระทำในลักษณะที่เอาประโยชน์ส่วนตัวและทำลายป่ามากเกินไปจนความจำเป็น ดังที่ชาวบ้านกล่าวว่า

“การใช้ป่า ไซว่าจะใช้อย่างไรก็ได้ ต้องคิดถึงคนอื่น ถ้าเป็นการเอาเปรียบคนอื่น ไม่เหลือให้คนอื่นใช้ ไม่เหลือให้ลูกหลาน ก็เป็นการผิดผี จะเกิดความอับอาย ทั้งกับผู้นั้น หรืออาจเกิดกับส่วนรวม ชาวบ้านถือว่า ต้องไม่เอาจากป่าเกินความจำเป็น”

ในประเด็นต่อมา สืบเนื่องจากการใช้พื้นที่ป่าในกิจกรรมยังชีพหลายแบบร่วมกัน (ทำให้ในบางครั้งชาวบ้านเรียกพื้นที่ป่าว่า “ที่ใช้สอย”) ชาวบ้านจะเน้นถึงสิทธิในการใช้พื้นที่ป่า ที่อยู่บนพื้นฐานที่ว่าป่าเป็นของธรรมชาติ แม้การใช้พื้นที่ป่าของคนผู้หนึ่ง ก็ไม่อาจไปกีดกันสิทธิการเข้าถึงของผู้อื่น เช่น ชาวบ้านผู้หนึ่งถึงแม้จะเป็นผู้ครอบครองที่ไร่ แต่ก็ไม่อาจไปห้ามผู้อื่นเข้ามาเก็บเห็ด หน่อไม้ หรืออาหารอื่นๆ ซึ่งเกิดขึ้นมาตามธรรมชาติ และเมื่อว่างเว้นจากการทำไร่ ก็ไม่อาจไปห้ามผู้อื่นเข้าไปเลี้ยงสัตว์ ในกรณีที่ผู้ครอบครองที่ไร่ ได้ทิ้งที่ไร่ไปนานโดยไม่ได้ทำอะไรหรือไม่มาดูแล จนพื้นที่กลับคืนสู่สภาพป่า ก็จะต้องถือว่าผู้ครอบครองหมดสิทธิในที่ไร่ ผู้อื่นมีสิทธิเข้ามาบุกเบิกเป็นที่ทำกินของตนได้ ด้วยเหตุผลที่ว่าพื้นที่ได้กลับสู่ภาวะธรรมชาติแล้ว สิทธิการใช้จะนำมาหมุนเวียนสู่ผู้อื่นต่อไป

การอ้างถึงหลักการของหน้าหมู่บ้านเพื่อคัดค้านการขายพื้นที่ป่า ได้แสดงให้เห็นวิธีคิดในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในการดำรงชีวิตในโลกนี้ หรือที่เรียกว่า “จักรวาลวิทยา” (Cosmology) ซึ่งชาวบ้านถือว่าพื้นที่ป่า หรือป่า คือธรรมชาติ ที่อยู่ภายใต้การดูแลรักษาของอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ที่เรียกว่า “ผี” มนุษย์เป็นผู้น้อยที่มาพึ่งพาอาศัย และสมควรจะพึ่งพาธรรมชาติในลักษณะที่นอบน้อม ไม่ควรล่วงละเมิดจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์ โดยการกระทำย่ำยี กำหนด บงการ หรือแสดง “ความเป็นเจ้าของ” ธรรมชาติตามอำเภอใจ

ภายใต้จักรวาลวิทยาเช่นนี้ ได้สะท้อนให้เห็นแนวคิดว่าด้วยสิทธิในทรัพยากรของชาวบ้าน ดังที่ชาวบ้านเชื่อว่า ชาวบ้านผู้ไม่มีที่ทำกิน หรือผู้แสวงหาที่ตั้งครอบครัวใหม่ และผู้ที่เดือดร้อน มีสิทธิที่จะบุกเบิกป่าหาเลี้ยงชีพตัวเอง หรือนัยหนึ่งชาวบ้านคิดว่า ชาวบ้านมีสิทธิในการหาเลี้ยงชีพจากธรรมชาติ ซึ่งอาจเรียกแนวคิดนี้ว่า **สิทธิธรรมชาติ** ในประการต่อมาชาวบ้านให้ความสำคัญกับการใช้แรงงานในการบุกเบิก หรือทำมาหากินจากธรรมชาติ ดังที่ปรากฏว่าผู้ที่บุกเบิกป่าเป็นที่ไร่ ย่อมมีสิทธิในที่ทำกินนั้น ผู้ที่เก็บหาของป่า เลี้ยงสัตว์ ตัดไม้ ย่อมมีสิทธิได้ผลประโยชน์จากแรงงาน แต่อย่างไรก็ตามสิทธินี้ก็ยังไม่ให้ความเคารพต่อธรรมชาติ คือไม่ใช่สิทธิในการเป็นเจ้าของ แต่เป็นสิทธิที่มีอยู่ในขณะที่ใช้งานหรือทำงาน เมื่อเลิกใช้พื้นที่ป่าจนพื้นที่นั้นกลับสู่ธรรมชาติ ผู้ใช้เดิมก็หมดสิทธินี้ไป ซึ่งอาจเรียกแนวคิดนี้ว่า **สิทธิการใช้** (usufruct right) นอกจากนั้นการใช้ธรรมชาติร่วมกัน และการที่ธรรมชาติมีความศักดิ์สิทธิ์ ผู้ใช้ทุกคนมีหน้าที่ปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ หรือช่วยในการบำรุงรักษาธรรมชาติ ให้มีความสมบูรณ์สามารถใช้ได้ยาวนาน แนวคิดนี้อาจเรียกว่า **สิทธิหน้าหมู่บ้าน** หรือ สิทธิในทรัพยากรส่วนรวม (communal right) สิทธิในทรัพยากรส่วนรวมของชาวบ้าน มีองค์ประกอบสองด้านคือ การใช้ควบคู่ไปกับการดูแลรักษา ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นหลักการว่าด้วย “การจัดการทรัพยากรส่วนรวม”

กลุ่มอำนาจชุมชนได้อาศัยแนวคิดดังกล่าว เพื่อคัดค้านการซื้อขายพื้นที่ป่า โดยเฉพาะสถานะของสิทธิเหนือพื้นที่ห้วยดงสักและห้วยทางซ้าย ด้วยการอ้างว่าการขายพื้นที่ป่าไม่สามารถกระทำได้ด้วยเหตุผลสองประการ ประการแรก ในฐานะที่พื้นที่ห้วยดงสักและห้วยทางซ้ายเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่หน้าหมู่บ้าน การขายพื้นที่ป่า จึงเป็นการนำของส่วนรวมไปใช้ในลักษณะส่วนตัว ซึ่งจะทำให้ผู้อื่นได้รับความเดือดร้อน และเป็นการกระทำที่ขัดกับมติส่วนรวม ประการต่อมาการอ้างสิทธิของผู้ขายพื้นที่ป่าไม่มีความชอบธรรมมาตั้งแต่ต้น ในเมื่อผู้อ้างสิทธิส่วนใหญ่ เป็นผู้มาใช้พื้นที่ทำไร่ในอดีต แต่ก็ได้ทิ้งร้างไปนานจนพื้นที่คืนสภาพป่าแล้ว จึงขัดกับหลักสิทธิการใช้ ชื่อถือว่าคุณเหล่านี้หมดสิทธิไปแล้ว (ฝ่ายนี้ยังอ้างว่าถ้ากลับมาทำไร่กินจะไม่ว่าอะไร เพราะถือว่าเป็นความจำเป็น และไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน แต่กลับมาอ้างสิทธิเพื่อจะขายไม่ได้) ทั้งนี้ยังไม่รวมการรังวัดพื้นที่ป่าที่มีลักษณะไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง คือชาวบ้านบางคนได้รังวัดพื้นที่เกินจากพื้นที่ที่เคยทำกินในอดีต บางคนไม่เคยมาทำกินในพื้นที่นั้นมาก่อน และบางคนก็อ้างเป็นเจ้าของพื้นที่ที่ชาวบ้านหวงห้ามทำไร่ เช่น ในพื้นที่ริมห้วย ฯลฯ

เมื่อฝ่ายอำนาจชุมชนออกมาคัดค้านด้วยเหตุผลที่หนักแน่นหลายประการ ฝ่ายอิทธิพลท้องถิ่นก็มีข้อโต้แย้งกลับหลายประการเช่นเดียวกัน โดยยึดอยู่กับข้ออ้างว่าพื้นที่ที่จะขายไม่ใช่ที่หน้าหมู่บ้าน แต่เป็นที่ทำกินที่เป็นทรัพย์สินของเขา ด้วยหลักการของ “ความเป็นเจ้าของ” ทรัพย์สิน ซึ่งถือว่ามีผู้ใช้แรงงานมีสิทธิที่จะได้รับผลตอบแทนจากการใช้แรงงาน ที่มีทั้งความเหนื่อยยากและเสี่ยงภัยอันตราย อันเป็นเหตุที่เขาควรจะได้รับ ความคุ้มครองสิทธินั้น ดังที่ชาวบ้านผู้หนึ่งกล่าวว่า

“...การบุกเบิกป่าเป็นงานที่เหน็ดเหนื่อยมาก ก่อนจะบุกเบิกพื้นที่เป็นป่าทึบ พวกเราโค่นต้นไม้ที่ละต้น ใช้เรี่ยวแรงของเราเองนี่แหละ ใช้ขวาน ใช้มีด เมื่อก่อนเครื่องไม้เครื่องมือก็ไม่มีอะไร กว่าจะโค่นต้นไม้ได้แต่ละต้นไม่ใช่เรื่องง่ายๆ สู้กับมันเอาเป็นเอาตาย โค่นเสร็จก็ตัดให้เล็กลง ทิ้งตากแดดไว้ ค่อยเผาไปที่ละนิดละหน่อย แล้วค่อยปรับหน้าดิน กว่าจะได้ที่ทำกินแต่ละแปลงต้องใช้เวลาหลายปีตลอดชีวิตเราอยู่กับป่ากับดง ที่ห้วยดงสักเมื่อก่อนเป็นป่าทึบมาก อยู่ในป่าแห่งนี้ไม่เห็นตะวัน ไม่ค่อยมีใครกล้าเข้าไป มีไร่ป่า มีเสื่อ มีซ่าง การบุกเบิกป่ามันเสี่ยงต้องแลกด้วยชีวิต ... มันเป็นที่ทำกินของเรา”

การอ้างสิทธิ “ความเป็นเจ้าของ” ของฝ่ายที่ต้องการขายพื้นที่ป่า มีเหตุผลคล้ายคลึงกับฝ่ายคัดค้านในประเด็นที่เป็นการให้ความสำคัญกับผลที่เกิดจากการใช้แรงงาน อย่างไรก็ตามจุดแตกต่างอยู่ตรงที่ฝ่ายขายที่ต้องการขายพื้นที่ป่าไม่ให้ความสำคัญต่อ การนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลรักษาธรรมชาติ การไม่เน้นในจุดนี้ ได้นำไปสู่การอ้างความเป็นเจ้าของพื้นที่ป่า ซึ่งเป็นภาวะที่มนุษย์มีอำนาจเหนือธรรมชาติ หรือเป็นผู้บงการธรรมชาติ

การเน้นแนวคิดเรื่องความเป็นเจ้าของ ยังปรากฏในการอ้างถึงประวัติการบุกเบิกจับจองที่ทำกิน โดยฝ่ายนี้ได้เน้นไปที่การบุกเบิกจับจองที่ทำกินของบรรพบุรุษ ซึ่งชาวบ้านเรียกการเป็นเจ้าของที่ทำกินจากการบุกเบิกจับจองว่า “สิทธิจับจอง” ดังที่ชาวบ้านผู้หนึ่งกล่าวว่า

“การบุกเบิกจับจองที่ทำกิน เป็นที่ยอมรับกันมานานแล้ว ชาวบ้านยอมรับว่าใครบุกเบิกที่ไหนก่อน ใครมาก่อน ทำไว้ก่อน ก็เป็นของคนนั้น คนอื่นไม่มีสิทธิไปเอาของเขาที่บ้าน ที่นา ที่ไร่ ที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ มาจากกับการบุกเบิกจับจองของพ่อแม่ทั้งนั้น”

ชาวบ้านฝ่ายนี้ยังอ้างว่าสิทธิจับจอง เป็นสิทธิที่มีอยู่สืบเนื่องและตกทอดสู่ลูกหลานได้ ดังกรณีของการสืบมรดกที่บ้าน ที่นา ที่ไร่ ที่สวน จากพ่อแม่สู่ลูกหลาน และในส่วนของพื้นที่ป่าที่ได้บุกเบิกเป็นไร่ ไร่ สิทธิก็จะมีอยู่สืบเนื่องแม้ว่าจะทิ้งพื้นที่ไปนานแค่ไหนก็ตาม ดังที่ชาวบ้านกล่าวว่า

“ที่ไร่ ที่ทิ้งไว้นาน ถือว่าเป็นที่ไร่เหล่า และยังถือว่าเป็นที่ทำกินของผู้บุกเบิก เมื่อไม่ทำไร่ เจ้าของจะอนุญาตให้ผู้อื่นเข้าไปเก็บหาอาหาร เก็บไม้ใช้สอย หรือเลี้ยงสัตว์ได้ แต่จะมาทำไร่ไม่ได้ ถ้าจะทำไร่ต้องขออนุญาตเจ้าของ เจ้าของจะอนุญาตหรือไม่ก็ได้ เท่าที่ผ่านมาก็ไม่มีใครไปใช้ที่ไร่ของคนอื่นโดยไม่ได้รับอนุญาตก่อน.....ที่ไร่เหล่าที่ทิ้งไว้ เจ้าของจะกลับไปทำกินเมื่อไรก็ได้”

ด้วยแนวคิดที่กล่าวมานี้ ฝ่ายที่ต้องการขายพื้นที่ป่าจึงยืนยันว่าพวกเขาเป็นเจ้าของพื้นที่ป่าที่ห้วยดงสัก และห้วยทางซ้าย ซึ่งได้บุกเบิกทำไร่กันมาก่อน การเป็นเจ้าของทำให้พวกเขามีสิทธิที่จะขายที่ทำกินของตนได้อย่างชอบธรรม โดยชาวบ้านคนอื่นไม่มีสิทธิมาคัดค้าน

เมื่อพิจารณาข้อโต้แย้งของฝ่ายที่ต้องการขายพื้นที่ป่า จะเห็นว่าข้อโต้แย้งวางอยู่บนหลักการความเป็นเจ้าของ ที่ยังคงสืบทอดสิทธิได้อย่างสืบเนื่อง แม้ว่าจะทิ้งพื้นที่ป่าไปนานโดยไม่ทำกิน ความเป็นเจ้าของยังหมายถึงการเป็นเจ้าของทรัพยากรทุกอย่างที่อยู่บนผืนดินด้วย (จึงเกิดการรังวัดพื้นที่และซื้อขายพื้นที่นั้นได้) รวมทั้งการเป็นเจ้าของยังหมายถึงการมีอำนาจตัดสินใจกระทำการต่างๆได้อย่างเป็นสิทธิขาด แนวคิดนี้จึงเป็นแนวคิด “ความเป็นเจ้าของ” (ownership) ในระบบกรรมสิทธิ์เอกชน (private property) ซึ่งเป็นแนวคิดที่เราคุ้นเคยกันเป็นอย่างดีในสังคมปัจจุบัน

การอ้างความเป็นเจ้าของ ถือว่าเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้แนวคิดว่าด้วยสิทธิในทรัพยากรของฝ่ายนี้แตกต่างจากฝ่ายคัดค้านการ คือความคิดว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หรือ “จักรวาลวิทยา” ที่ฝ่ายนี้ไม่ให้ความสำคัญกับพื้นที่ป่าในฐานะธรรมชาติที่ยิ่งใหญ่เหนือมนุษย์ แต่ในทางตรงข้ามมนุษย์กลับมีอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่สามารถเป็นเจ้าของ บงการ หรือกำหนด ความ

เป็นไปเหนือธรรมชาติได้ตามต้องการ ทักษะเช่นนี้อาจเปรียบเทียบกับความเปลี่ยนแปลงในกรณีของยุโรปที่เริ่มขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 16 เพราะก่อนหน้านั้น ชาวตะวันตกก็มีทักษะนับถือธรรมชาติ ที่แสดงออกในการนับถือพระเจ้า (God) ซึ่งเป็นผู้กำหนดความเป็นไปของโลกและชีวิต แต่ในศตวรรษนี้ได้เกิดการปฏิวัติความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ดังปรากฏผลงานทางความคิดของนักคิดคนสำคัญ เช่น นิวตัน ที่ได้นำไปสู่การอธิบายกลไกความเปลี่ยนแปลงในธรรมชาติ แนวคิดแบบนิวตัน ได้กลายเป็นแม่แบบอธิบายความเปลี่ยนแปลงของโลก จนทำให้เกิดจินตภาพของโลกแบบเครื่องจักร ในขณะที่นักคิดที่มีอิทธิพลท่านหนึ่งคือ ฟรานซิส เบคอน ที่เสนอว่าธรรมชาติก็คือ วัตถุที่รอให้มนุษย์เข้าไปศึกษา ค้นพบหลักความเปลี่ยนแปลง และนำมาใช้ประโยชน์ ทักษะเช่นนี้ได้ค่อยๆเปลี่ยนแปลงแนวคิดของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติ (คาปรา 2534 : 49-81) แนวคิดนี้ได้เติบโตควบคู่กับระบบทุนนิยมที่มนุษย์ได้เข้าควบคุมจัดการและนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาเป็นวัตถุดิบในการผลิตในเวลาต่อมา

ในทำนองเดียวกันการอ้างความเป็นเจ้าของทรัพย์สิน ซึ่งเป็นผลลัพธ์จากการใช้แรงงานก็เป็นประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในยุโรปมาแล้วเช่นเดียวกัน โดยในศตวรรษที่ 18 นักปรัชญาการเมืองคนสำคัญคือ จอห์น ล็อก ได้เสนอแนวคิดที่ว่าด้วย “สิทธิธรรมชาติ” (Natural Right) ที่อธิบายว่ามนุษย์มีสิทธิอันของธรรมชาติในทรัพย์สินที่เกิดจากการใช้แรงงานของตนโดยผู้อื่นไม่อาจแทรกแซง การอ้างแนวคิดนี้เกิดขึ้นในบริบทการเติบโตของชนชั้นกฏุมพีที่สร้างตัวจากการค้าและกิจการอิสระของตน ซึ่งต้องการปกป้องทรัพย์สินจากการทุจริตและฉกฉวยของชนชั้นสูงในระบบฟิวดัลในเวลานั้น แนวคิดสิทธิธรรมชาติได้กลายเป็นหลักการพื้นฐานประการหนึ่งของสังคมยุคใหม่ พร้อมกับแนวคิด “เสรีนิยม” (Liberalism) และ “ปัจเจกชนนิยม” (Individualism) พร้อมกับการขยายตัวของระบบทุนนิยมออกไปทั่วโลก (Rose 1996 : 11-23)

ที่กล่าวมาในประเด็นนี้จะเห็นถึงการโต้แย้งกันด้วยหลักการที่แตกต่างกัน โดยฝ่ายอำนาจชุมชนได้อ้างหลักจารีตประเพณีเพื่อคัดค้านการขายพื้นที่ป่า ส่วนฝ่ายอิทธิพลท้องถิ่น ได้อ้างหลักการสิทธิเอกชน เพื่อสร้างความชอบธรรมต่อการดำเนินการของตน ฝ่ายแรกต้องการแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ป่าเป็นทรัพยากรที่อยู่ภายใต้การจัดการร่วมกัน ส่วนฝ่ายหลังต้องการปฏิเสธการจัดการร่วมกัน โดยอ้างว่าเป็นสิทธิของปัจเจกชนที่สามารถทำได้โดยชอบธรรม

ระดับที่สอง การโต้แย้งในระดับอุดมการณ์ สำหรับฝ่ายอำนาจชุมชน มีการโต้แย้งตามความเชื่อหรืออุดมการณ์ที่แสดงออกในสามประการคือ ในความเชื่อเรื่อง “ผี” “ชีวิต” และ “ศีลธรรมของการยังชีพ”

ความเชื่อเรื่องผีนั้นได้กล่าวถึงมาบ้างแล้ว ความเชื่อนี้สะท้อนถึงจักรวาลวิทยาของชาวบ้าน ที่มีสำนึกว่าป่าคือธรรมชาติ ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลรักษาของอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหนือมนุษย์ และชาวบ้านเป็นผู้น้อยที่มาพึ่งพาอาศัย คติความเชื่อเรื่องการนับถือผี (Spiritism) เป็นความเชื่อของมนุษย์มาแต่โบราณ และมีได้เป็นความเชื่อเฉพาะของชาวเหนือหรือชาวล้านนาเท่านั้น เพราะชาวเขาหรือชาวไทย

กลุ่มอื่นๆก็นับถือผีเช่นกัน จึงอาจกล่าวได้ว่าคติความเชื่อเรื่องผี เป็นลักษณะร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทไม่ว่าจะเป็นไทใหญ่ ไทลื้อ ไทยวน และไทดำ ฯลฯ นักมานุษยวิทยาได้จัดว่าความเชื่อเรื่องการถือผีเป็นศาสนาก่อนประวัติศาสตร์ เพราะมีแบบแผน พิธีกรรม มีความคิด ความเชื่อและหลักปรัชญาที่แน่ชัด ในสังคมล้านนาชาวบ้านเชื่อว่า ภายใต้อารมณ์ของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตจะมีความจะสัมพันธ์กัน และสิ่งมีชีวิตที่ตายไปแล้วก็ยังคงสภาพมีชีวิตอยู่ แต่ไม่อาจสัมผัสได้ด้วยตาตามปกติ ซึ่งเป็นสิ่งที่เรียกว่า “ผี” ซึ่งจะสิงสถิตย์อยู่ตามป่าเขา หรือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น หอผี ศาสพระภูมิเจ้าที่ ชาวบ้านยังเชื่อว่า ผีมีอำนาจเหนือมนุษย์ รู้อดีต สามารถทำนายอนาคต กำหนดชะตาตามมนุษย์ได้ และสามารถช่วยรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ฯลฯ ด้วยความมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ชาวบ้านให้ความเคารพยำเกรง ดังจะเห็นว่าชาวบ้านได้สร้างพิธีกรรมเพื่ออ้อนวอนบรวงสรวงหรือแสดงความเคารพบูชาที่เรียกว่า “พิธีไหว้ผี” ในภาคเหนือมีความเชื่อเรื่องผีหลายประเภท ทั้งผีดีและผีร้าย สำหรับผีดี ได้แก่ ผีปู่ย่า และผีเจ้านาย ฯลฯ ผีที่สถิตย์อยู่ตามเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ผีกระดังงู ผีเตาไฟ ฯลฯ ที่สถิตอยู่ตามป่าเขา เช่นผีเจ้าป่า เจ้าเขา ฯลฯ ส่วนผีร้ายได้แก่ผีกะ ผีตายโหง และผีม้าบ้อง ฯลฯ ผีร้าย คือผีที่เป็นผีตีมาก่อน แต่ไม่ได้รับการบูชานับถืออุทิศส่วนกุศลจากลูกหลาน จึงออกอาละวาดหลอกหลอนคน (มานพ 2541 : 58-79)

การมีผีปกปักรักษาธรรมชาติ หรือสิ่งต่างๆ ก่อให้เกิดการใช้สิ่งต่างๆอย่างมีระเบียบกฎเกณฑ์ การกระทำในสิ่งไม่สมควรถือว่าเป็นการละเมิดจางอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าเป็นการ “ผิดผี” การผิดผีจะทำให้คนให้ผู้นั้นมีอันเป็นไป และอาจมีผลถึงส่วนรวมด้วย ดังนั้นเมื่อทำผิดผี ทางแก้ก็คือ ต้องทำพิธีไหว้ขอขมาผี และกลับมาอยู่ในทำนองคลองธรรมที่ถูกต้อง

อาจวิเคราะห์ได้ว่าความเชื่อเรื่องผี เป็นการควบคุมทางสังคมแบบหนึ่ง โดยเฉพาะในการกระทำที่จะส่งผลเกี่ยวเนื่องถึงผู้อื่นหรือส่วนรวม กล่าวอีกนัยหนึ่ง ผีทำหน้าที่เป็นเสมือนเป็นกฎเกณฑ์ที่รักษาความสงบสุขของส่วนรวม ดังเช่นในกรณีผีป่าซึ่งมีอำนาจดูแลป่าให้อยู่ในความสมบูรณ์ การใช้พื้นที่ป่าของชาวบ้านจะต้องไม่ทำให้ป่าเสียหายเกินความจำเป็น หากไม่เป็นไปตามนี้ก็ถือเป็นการกระทำที่ไม่สมควร หรือผิดผี ในกรณีของผีปู่ย่าเป็นผีบรรพบุรุษที่ดูแลคนในตระกูลให้มีความรักใคร่ปรองดอง ถ้าหากปรากฏว่าญาติพี่น้องในตระกูลมีการทะเลาะเบาะแว้งเขารัดเอาเปรียบกัน ก็จะทำให้ผีปู่ย่าไม่พอใจ อยู่ไม่เป็นสุข และจะทำให้ทั้งตระกูลเกิดความวิบัติ ผู้ที่ขัดแย้งกันต้องมาทำพิธีขอขมาผีปู่ย่า และหันมาคืนดีกันโดยเร็ววัน การนับถือผีทุกชนิดจะมีพิธีกรรมที่สำคัญคือ “การไหว้ผี” ที่จะจัดขึ้นประจำทุกปีหรือทุกโอกาสสำคัญ เพื่อขอขมาในสิ่งที่ผ่านมาที่อาจกระทำไปโดยไม่ตั้งใจ และเป็น การแสดงความสำนึกที่ผีให้การปกปักรักษาชีวิตที่ผ่านมา การไหว้ผี อาจกล่าวได้ว่าเป็นการผลิตซ้ำ การควบคุมทางสังคมให้ดำรงอยู่สืบเนื่องต่อไป

ในกรณีการซื้อขายพื้นที่ป่า ฝ่ายคัดค้านได้อ้างเรื่องผีเป็นข้ออ้างสำคัญประการหนึ่ง โดยอ้างว่าการขายพื้นที่ป่าเป็นการผิดผีอย่างร้ายแรง จะนำมาซึ่งความวิบัติฉิบหายของชุมชน ในช่วงนี้ได้มีการเล่าเรื่องราวเก่าๆที่เกิดแก่ผู้มีอันเป็นไปจากการผิดผี ขึ้นมาเล่าเรื่องแล้วเรื่องเล่า การเล่าเรื่องผิดผีที่

ถูกอ้างมากกรณีหนึ่ง คือเรื่องเล่าเกี่ยวกับกำนันทอง ที่มาตัดไม้ตะเคียนศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้าน (ในช่วงที่มีการสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดเล็กในบ้านดง) ที่มีอันเป็นไป โดยมีอาการคล้ายโรคประสาท จนเสียชีวิตในที่สุด

ความเชื่อเรื่อง “ซิด” ซึ่งมีนัยของความฉิบหาย หรือเสนียดจัญไร ชาวบ้านจะเชื่อว่าซิดเกิดจากการกระทำต่างๆหรือเหตุการณ์ต่างๆที่ไม่สมควร ในภาคเหนือความเชื่อนี้จะมีอำนาจควบคุมการปฏิบัติหลายๆประการที่ถือว่าควรหลีกเลี่ยง “ซิด” ในฐานะที่เป็นอุปมงคลแก่ชีวิต ซิดเป็นความเชื่อที่มีรากฐานมาจาก “อุดมการณ์เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์” (Ideology of Fertility) โดยอุดมการณ์นี้มีที่มาจากกรณีชีวิตสัมพันธ์กับธรรมชาติ ในความสัมพันธ์กับธรรมชาตินั้น มนุษย์เป็นฝ่ายได้รับคุณค่าหรือประโยชน์จากธรรมชาติ ในขณะที่ธรรมชาติก็เป็นสิ่งที่มีชีวิต มีพลัง และความรู้สึกแฝงอยู่ ดังนั้นการกระทำใดๆที่จะมีผลกระทบต่อธรรมชาติและ ความอุดมสมบูรณ์ อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตนั้นต้องกระทำด้วยความระมัดระวัง ความระมัดระวังเป็นที่มาของข้อห้ามในสิ่งที่ควรละเว้น ที่จะกระทบกระเทือนต่อธรรมชาติผู้ให้ความอุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ข้อห้ามยังมีการทำพิธีที่บูชาธรรมชาติเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ด้วย เช่นพิธีจุดบั้งไฟ (จั้งไฟ) เพื่อบูชาแถนให้ดลบันดาลให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล การบูชาแม่พระแม่โพสพ และการเคารพบูชาพญานาค ที่ชาวเหนือเรียกว่าพิธีแรกนาหรือแฮกนา (มานพ 2541 : 51)

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ซิด ก็คือความเชื่อที่เป็นกลไกในการควบคุมทางสังคมในทำนองเดียวกับความเชื่อเรื่องผี แต่ความเชื่อเรื่องซิดให้อธิบายสาเหตุของความอัปมงคลครอบคลุมมิติต่างๆของชีวิตอย่างกว้างขวางกว่า โดยซิดอาจจะเกิดจาก ปราบฏุกการณ์ธรรมชาติ สัตว์ หรือการกระทำของคนก็ได้ ความเชื่อเรื่องซิด ครอบคลุมวิถีปฏิบัติในชีวิต ตั้งแต่ในระดับบ้านเมือง ระดับชุมชน ระดับครอบครัว ความเชื่อนี้ยังแยกย่อยออกไปในการปฏิบัติของผู้คนในด้านต่างๆ ตั้งแต่ในการทำกิน ในครอบครัว ในการเกิด การตาย โดยทั่วไปเมื่อเกิดซิดขึ้นชาวบ้านจะทำพิธีถอนซิดเพื่อปิดเป่าเคราะห์ภัยให้พ้นไป หรือเพื่อทำหน้าที่เป็นเบา แต่ในบางเรื่องถือเป็น “ซิดใหญ่” เป็นซิดที่ร้ายแรงไม่สามารถปิดเป่าด้วยวิธีใดได้ (คมเนตร 2539) ในเหตุการณ์การขายพื้นที่ป่าครั้งนี้ ชาวบ้านอธิบายว่าเป็น “ซิดใหญ่” ซึ่งเป็นการ “นำสมบัติของพ่อของแม่ เหาของส่วนรวมไปขายกิน จะนำความฉิบหายมาแก่ส่วนรวม....”

แนวคิดศีลธรรมของการยังชีพ (Ethics of Subsistence) ได้มีงานศึกษามากพอสมควรแล้ว โดยเฉพาะในกลุ่มแนวคิด “วัฒนธรรมชุมชน” ที่มีความเชื่อว่าชุมชนหมู่บ้านเป็นสิ่งที่มีพื้นฐานมาจากการผลิตเพื่อยังชีพ เป็นชุมชนที่ร่วมวยด้วยน้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และมีความรักอิสระ ชาวบ้านจะผลิตเพื่อกินเพื่อใช้เป็นหลักก่อนที่จะออกไปค้าขายกับที่อื่นๆ (ดู จัตรีทิพย์ นาถสุภา 2538ก, จัตรีทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา 2537) ในขณะที่นักวิชาการชาวตะวันตก เช่น Jame C. Scott ซึ่งได้ศึกษาสังคมชาวนาในประเทศเวียดนามก็ได้เสนอว่า ในสังคมชาวนามีระบบเศรษฐกิจแบบที่เรียกว่า “เศรษฐกิจแบบศีลธรรม” (Moral Economy) ที่ชาวบ้านจะผลิตให้พอมีพอกินโดยคำนึงถึงการ

รักษาความมั่นคงในการดำรงชีวิต ในขณะที่จะระวางความเสี่ยงในการเข้าสู่ระบบตลาด โดยชาวบ้าน จะรักษาหลักของการเอื้อเพื่อ (norm of reciprocity) ซึ่งเป็นพื้นฐานของความมั่นคงในการอยู่ร่วมกัน ทางสังคมในอีกทางหนึ่ง (Scott 1976 อ้างในอนัญญา 2530 : 90-94)⁵

ในกรณีของบ้านดง ได้พบข้อถกเถียงที่แสดงออกถึงความคิดเรื่องศีลธรรมของการยังชีพ บน พื้นฐานของประวัติศาสตร์การใช้พื้นที่ป่า ดังความคิดของชาวบ้านดงที่เชื่อว่า “ป่าเป็นที่พึ่งของคนทุกซ์ ” ในการคัดค้านการขายพื้นที่ป่าชาวบ้านฝ่ายนี้ จะเล่าถึงประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน นับตั้งแต่สมัย พระนางจามรี ที่อพยพหนีภัยสงครามและโรคระบาดมาตั้งหลักแหล่งหาที่ปลอดภัยและที่พึ่งในการทำ กิน จากนั้นจะเล่าถึงบรรพบุรุษที่ออกมาบุกเบิกจับจองที่ทำกินของครอบครัวใหม่ รวมถึงบรรดาคณ ทุขียากจากบ้านต่างๆ ที่มาบุกเบิกป่าเป็นที่ทำกิน และจะเล่าถึงการใช้พื้นที่ป่าในการทำไร่ของชาว บ้านผู้ไม่มีที่นา หรือมีที่นาน้อย ซึ่งถือว่าเป็นคนทุขียากของสังคม นอกจากนั้นจะเล่าถึงชาวบ้านที่ไม่ ทำไร่แม่ทานและถูกผลักดันกลับมา เพราะไม่มีที่ทำกิน จนต้องกลับมาทำไร่ในที่แคบๆบ้านตนเอง ต้อง พึ่งพาป่าหาอาหาร บัศจรรย์ให้สอย หาเลี้ยงชีพตนเองจากป่า

ในประวัติศาสตร์ของการทำกินในพื้นที่ป่าเช่นนี้ ป่าจึงเป็นพื้นที่ทางศีลธรรม ซึ่งมีนัยว่าเป็นที่ พึ่งของคนทุขียากประดามี การขายพื้นที่ป่าของคนกลุ่มเล็กๆที่ส่วนใหญ่มีฐานะดี นับเป็นการกระทำ ที่ขัดกับความรู้สึกของชาวบ้านอย่างรุนแรง การกระทำเช่นนี้ย่อมจะนำไปสู่ความรำฉานในชุมชนจน ไม่อาจประณีประนอมกันได้

สำหรับกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นผู้ต้องการขายพื้นที่ป่า ก็มีข้อโต้แย้งกับความเชื่อที่กล่าวมา ด้วย การโต้แย้งว่าความเชื่อดังกล่าว “เป็นลัทธิลัทธิลัทธิ และสูญหายไปนานแล้ว เพราะชุมชนได้พัฒนาไปมาก แล้ว” และจะพบว่าข้อโต้แย้งที่นำมาอ้างล้วนมาจากข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในชุมชนภายใต้การขาย อำนาจของรัฐและระบบตลาดในช่วงที่ผ่านมา

ในประเด็นความเชื่อเรื่องผีที่ปกปักรักษาป่า ฝ่ายนี้อ้างว่าชาวบ้านไม่เชื่อเรื่องผีมานานแล้ว นับจากที่รัฐได้เข้ามาจัดการป่า ชาวบ้านก็รู้ว่าป่าไม่ได้อยู่ในการดูแลของผี แต่อยู่ในการดูแลของรัฐ ชาวบ้านไม่ได้เกรงกลัวผี แต่เกรงกลัวเจ้าหน้าที่ป่าไม้และกฎหมายป่าไม้ ชาวบ้านกล่าวอีกว่า ผีที่รักษา ป่ากลัวครุฑ เมื่อครุฑมา ผีป่าก็หนีไป (หมายถึงครุฑที่อยู่บนหัวเสาแสดงแนวเขตป่าสงวนฯ) ในขณะที่ เดียวกันฝ่ายนี้ก็อ้างว่า เดียวนี้ชาวบ้านมีการศึกษา มีความรู้ ทั้งที่ได้มาจากโรงเรียน และที่ได้มาจาก สื่อต่างๆ ชาวบ้านเชื่อว่าความเชื่อเรื่องผีเป็นความเชื่อที่มลายาย ขัดกับหลักวิทยาศาสตร์

ในประเด็นเรื่องชีวิตกินเดียวกัน ชาวบ้านกล่าวว่าถ้าหากเชื่อเรื่องชีวิตก็คงไม่มีความเปลี่ยนแปลง ใดๆเกิดขึ้น เพราะไม่ว่าจะทำอะไร จะถมที่นา จะสร้างบ้าน จะเอาสิ่งใหม่ๆเข้าบ้าน ฯลฯ ก็ล้วน

⁵ อย่างไรก็ตามแนวทางการศึกษาดังกล่าวนี้ มีจุดอ่อนที่เป็นการมองศีลธรรมของการยังชีพ เป็นภาพอุดมคติที่ หยุดนิ่ง ราวกับเป็นสิ่งที่มิขึ้นโดยปราศจากเงื่อนไข และไม่เปลี่ยนแปลงแม้ว่าบริบททางสังคมจะเปลี่ยนแปลงไป

แต่จะทำให้เกิดขีดทั้งสิ้น ในปัจจุบันชีวิตชาวบ้านต้องสัมพันธ์กับสังคมภายนอก และเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงสูง ในปัจจุบันชาวบ้านจึงถือความสะดวก หรือ “ฤกษ์สะดวก” เป็นที่ตั้ง ในขณะที่ปัญหาเรื่องการผลิตก็ไม่ได้อยู่ที่ฝน ฟ้า อากาศ เป็นหลักอีกต่อไป (ตามหลักขีด ถ้าทำไม่ดี ฝนฟ้าอากาศจะไม่อำนวย) แต่อยู่ที่แหล่งเงินกู้ อยู่ที่ตลาดขายสินค้า สิ่งเหล่านี้ไม่เกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิม แต่อยู่ที่เส้นสายความสัมพันธ์ ใครที่กว้างขวาง ใครที่มีเงินก็สามารถเข้าถึงสิ่งเหล่านี้ได้

ในประเด็นศีลธรรมของการยืมยืม ชาวบ้านฝ่ายนี้ว่าใครที่ละทิ้งโอกาสนี้ก็นับว่าโง่ เพราะเป็นโอกาสที่จะร่ำรวยขึ้น ถ้าขายพื้นที่ป่าต่อไปในอนาคตก็จะมีสร้างสถานที่พักตากอากาศ ชาวบ้านก็จะได้มีงานทำ และไม่ต้องอยู่กับป่าให้ยากลำบาก เพราะเป็นโอกาสที่หมู่บ้านจะเจริญก้าวหน้าขึ้น และผู้ที่ได้รับประโยชน์ก็คือชาวบ้านทั้งหมดรวมกัน ฝ่ายนี้ยังเน้นย้ำถึงความเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านปัจจุบันอีกว่า ทุกวันนี้สังคมไม่ได้เหมือนเดิม ชีวิตชาวบ้านมีการผลิตที่หลากหลายขึ้น ทุกคนต้องดิ้นรน เอาตัวรอดมากขึ้น ข้อเท็จจริงในปัจจุบันคือชาวบ้านมีลักษณะตัวใครตัวมันมากขึ้น เดียวนี้ชาวบ้านสัมพันธ์กันด้วยเงินทองมากขึ้น การอ้างถึงหลักการเก่าๆ ในยุคที่ชาวบ้านเคยร่วมมือช่วยเหลือกันคิดและทำเหมือนๆกัน ในปัจจุบันจึงเป็นข้ออ้างที่ล้าสมัย

ข้อถกเถียงของกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นดังกล่าวนี้ ปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นข้อเท็จจริงอีกด้านหนึ่งของสังคม ภายใต้กระแสการพัฒนาของรัฐ ที่เข้ามาจัดการทรัพยากร และภายใต้การขยายตัวของระบบตลาด ที่ทำให้ชาวบ้านสัมพันธ์กันในระบบตลาดมากขึ้น ชาวบ้านมีความเป็นปัจเจกชนมากขึ้น ความเป็นชุมชนเสื่อมถอยลง

จากข้อถกเถียงของกลุ่มอำนาจชุมชน และกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นดังกล่าวมา ได้แสดงให้เห็นถึงการอ้างหลักการจัดการทรัพยากรที่แตกต่างกัน เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการเคลื่อนไหว และระดมการสนับสนุนจากสมาชิกในชุมชน โดยในกลุ่มอำนาจชุมชน ได้อ้างหลักการจัดการทรัพยากรตามจารีตประเพณี ส่วนกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น ได้อ้างหลักการจัดการตามระบบกรรมสิทธิ์เอกชน ที่เข้าสู่ชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาของรัฐ ผลที่ตามมาจากการถกเถียงกันนั้น จะเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ช่วยผลักดันให้กลุ่มอำนาจชุมชน สามารถแปรหลักจารีตประเพณี ให้เป็นรูปธรรมของอำนาจในการจัดการป่าชุมชน ดังจะกล่าวต่อไป

3.4 การก่อตั้งป่าชุมชน : การแปรหลักจารีตประเพณีให้เป็นอำนาจในการจัดการ

ในขณะที่มีการโต้แย้งกันด้วยเหตุผลดังกล่าวมา กลุ่มอำนาจทั้งสองฝ่ายก็มีปฏิบัติการอื่น ๆ ไปด้วย กลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นนั้นได้จัดให้มีการรังวัดพื้นที่ป่า พร้อมกับมีการมาปรากฏตัวของผู้มีอิทธิพลเสมือนเป็นการแสดงให้เห็นอำนาจในการดำเนินการครั้งนี้ เมื่อฝ่ายตรงข้ามมีปฏิบัติการรุกคืบที่น่ากลัว กลุ่มอำนาจชุมชนก็ไม่อาจอยู่เฉย เพราะได้เคลื่อนไหวจัดตั้ง “ป่าชุมชน” เพื่อเข้าควบคุมและจัด

การพื้นที่ป่า หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการชวงชิงอำนาจเพื่อควบคุมและจัดการป่าไว้เสีย ดังนั้นการก่อตั้งป่าชุมชนจึงแสดงให้เห็น กระบวนการในการแปรหลักจารีตประเพณีให้เป็นอำนาจในการจัดการป่า

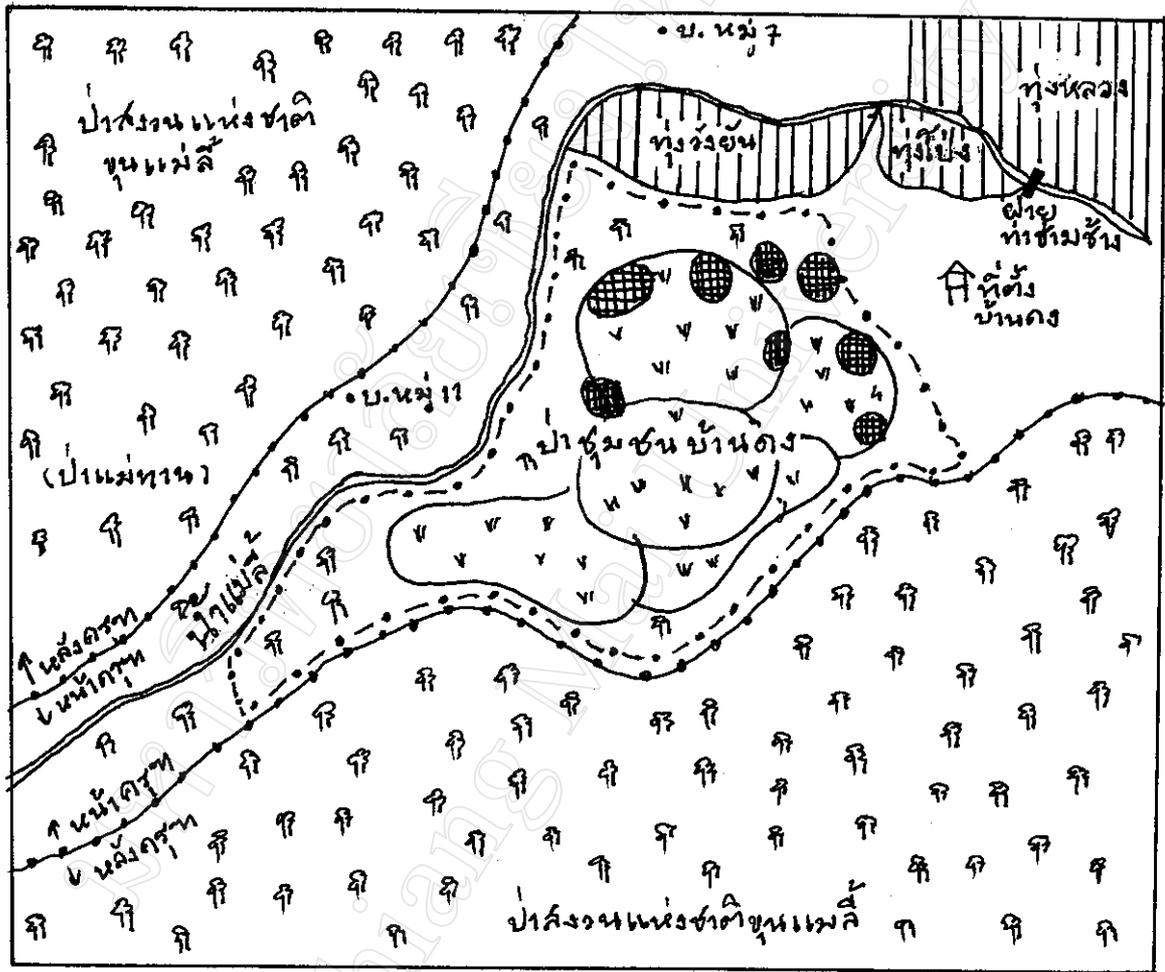
“การก่อตั้งป่าชุมชน” มีปฏิบัติการที่สำคัญๆหลายประการคือ ชาวบ้านได้ร่วมกันเดินกำหนดแนวเขตป่าชุมชน โดยออกสำรวจและปักปันแนวเขต มีการนำป้ายแสดงเขตป่าชุมชนไปติดไว้ให้เห็นเขตแดนที่แน่ชัด แนวเขตแดนกำหนดขึ้นจากแนวดั้งเดิมที่เคยใช้กันมาตามประเพณี พื้นที่ที่ถูกกำหนดให้เป็นป่าชุมชนในครั้งนี้ก็คือ “ที่หน้าครุฑ” ที่ชาวบ้านใช้เป็นที่ใช้สอยมาก่อนนั่นเอง (ดูแผนที่ 3.1) พร้อมกันนั้นได้มีการทำแผนที่จำลองขนาดใหญ่ติดตั้งไว้ในพื้นที่ป่าหนึ่งชุด และติดตั้งไว้ที่บ้านลุงยิง ซึ่งถือเป็นที่ทำกรชั่วคราวของคณะกรรมการป่าชุมชน หลังจากนั้นได้มีการยกย่องระเบียบป่าชุมชนขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษร และมีการเลือกตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน มีการจัดตั้งเวรยามเข้าตรวจตราในพื้นที่ป่า และในวันฤกษ์งามยามดีวันหนึ่ง ชาวบ้านก็ได้ทำพิธีจัดตั้งป่าชุมชน โดยการทำพิธีสืบชะตาป่า และเชิญชาวบ้านจากบ้านใกล้เคียง นักพัฒนา นักกิจกรรม ตลอดจนเจ้าหน้าที่รัฐบางส่วนมาร่วมพิธี

กระบวนการในการแปรหลักจารีตประเพณีให้เป็นอำนาจในการจัดการป่าในครั้งนี้ อาจเริ่มพิจารณาจากการทำพิธีไหว้ผีเจ้าป่าเจ้าเขาในการสืบชะตาป่า⁶ ซึ่งเป็นพิธีที่ยิ่งใหญ่กว่าที่เคยทำมา (ปกติชาวบ้านจะทำพิธีไหว้ผีเจ้าป่าเจ้าเขาทุกปี แต่ทำกันอย่างใหญ่โตนัก) ก่อนเริ่มงานได้มีการระดมกำลังชาวบ้านเข้าไปจัดเตรียมพื้นที่ การทำหิ้งบูชาพระ การสร้างศาลผีเจ้าป่าเจ้าเขาขึ้นใหม่ และการจัดทำบริเวณที่นั่งหิ้งของชาวบ้านทั้งแขกรับเชิญ นอกจากนี้ยังมีการโยงด้ายสายสิญจ์โดยรอบบริเวณพิธี ในการทำพิธีได้นิมนต์พระ (ตุ้เจ้า) หลายรูปจากวัดต่างๆในอำเภอ มาร่วมทำพิธีซึ่งมีลักษณะพิเศษคือมีการสวดยาวนานกว่าทุกครั้ง ชาวบ้านอธิบายว่าการทำพิธีในครั้งนี้เป็นการบูชาผีเจ้าป่าเจ้าเขา แสดงถึงความขอบคุณ และขออัญเชิญให้ท่านปกป้องรักษาป่าให้ลูกหลานต่อไป การไหว้ผีครั้งนี้มีการอัญเชิญผีเจ้าปู่เหลือง ซึ่งเป็นผีเจ้านายที่มีอำนาจสูงสุดมาเป็นประธาน พร้อมทั้งอัญเชิญผีป่าใหญ่น้อยให้มารับเครื่องบูชาด้วย (ดังนั้นเครื่องบูชาต่างๆจึงมากตามไปด้วย พ่อบ้านและแม่บ้านทั้งชุมชนได้ร่วมกันเตรียมเครื่องบูชาเป็นเวลาข้ามวัน)

การทำพิธีในครั้งนี้มีความหมายสำคัญ คือเป็นการตอกย้ำจักรวาลวิทยาว่าด้วยการเป็นผู้น้อยผู้พึ่งพาอาศัยธรรมชาติ การตอกย้ำการนับถือผีในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาธรรมชาติ ซึ่งความเชื่อเรื่องผีนี้เป็นข้อค้ำค้ำสำคัญที่ฝ่ายอำนาจชุมชนได้ยกมาค้ำค้ำฝ่ายอิทธิพลท้องถิ่น การจัดพิธีที่

⁶ การทำพิธีสืบชะตาของชาวภาคเหนือ คล้ายกับการทำพิธีสะเดาะเคราะห์ของชาวภาคกลาง การสืบชะตาเป็นพิธีที่จัดขึ้นสำหรับคนก็ได้ เช่น สืบชะตาผู้สูงอายุ นอกจากนั้นยังอาจสืบชะตาสัตว์ที่มีความสำคัญต่างๆเช่น สืบชะตาเมือง ในกรณีของธรรมชาติ นอกจากสืบชะตาป่า ที่พบยังมีการสืบชะตาแม่น้ำ ซึ่งแสดงให้เห็นการมองธรรมชาติเป็นบุคคลในฐานะที่มีความศักดิ์สิทธิ์ หรือเป็นสิ่งที่ควรเคารพบูชา (ดู สมเจตน์ วิมลเกษม 2537)

แผนที่ 3.1 ป่าชุมชนบ้านดงยุคก่อตั้ง

สัญลักษณ์

ที่บ้าน	ที่สวน
ที่นา	แม่น้ำ
ที่ไร่	แนวเขตป่าสงวนแห่งชาติ
ที่ป่า	แนวเขตป่าชุมชน

ใหญ่โตเป็นพิเศษในครั้งนี้อยู่หมายถึง การตอกย้ำความหมายของอำนาจของผีให้ชัดเจน ซึ่งมีผลในเชิงการคัดค้าน ในด้านหนึ่งเป็นการแสดงอำนาจข่มขวัญ หรือสร้างความหวั่นเกรงให้กับฝ่ายตรงกันข้าม (ซึ่งแม้จะบอกว่าไม่เชื่อเรื่องผีแล้ว ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่ายังมีอิทธิพลต่อจิตใจไม่มากนัก) ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้กับฝ่ายเดียวกัน ในทางตรงทำให้ชาวบ้านได้เห็นถึงความสำคัญของพลังอำนาจของผีที่มีอยู่ปรากฏให้เห็นในการทำพิธีกรรม ในทางอ้อมการจัดพิธีซึ่งมีบุคคลหลายฝ่ายมารวมงาน ย่อมมีผลในทางจิตใจว่ามีพรรคพวกและมีสังคมภายนอกมารับรู้ ในขณะที่เดียวกันในการจัดงานชาวบ้านได้มาร่วมแรงกันกันในการจัดกิจกรรม ซึ่งนับเป็นการ “จัดตั้ง” หรือ “ระดมสรรพกำลัง” ของมวลชนในอีกทางหนึ่ง

จากการอ้างอิงอำนาจของผี ได้นำมาสู่การแปรอำนาจของผีให้เป็นอำนาจในการจัดการ ซึ่งหมายถึงกฎเกณฑ์ที่ปรากฏในการยกร่างระเบียบป่าชุมชน และการเลือกตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน การยกร่างระเบียบป่าชุมชนเกิดขึ้นโดยมีการจัดประชุมหัวหน้าครอบครัว และให้ชาวบ้านร่วมกันกำหนดหลักเกณฑ์ในการใช้ป่าชุมชนว่าควรจะเป็นอย่างไร ซึ่งได้สร้างระเบียบป่าชุมชนตามมติของชาวบ้านขึ้นมาชุดหนึ่ง เมื่อพิจารณากระบวนการยกร่างระเบียบป่าชุมชน จะเห็นนัยสำคัญของพฤติกรรมการหลายประการ นับจากการยกร่างเป็นการประชุมระดมความคิดเห็น ที่ชาวบ้านให้เหตุผลว่า “เพื่อความ เป็นประชาธิปไตย” ในที่นี้หมายความว่า เป็นการสร้างให้ระเบียบป่าชุมชนเกิดขึ้นมาจากประชาคมของชาวบ้าน เพื่อความชอบธรรม หรืออำนาจในการบังคับใช้ได้จริงในชุมชน ในประเด็นต่อมา เมื่อพิจารณาข้อบังคับในระเบียบป่าชุมชน จะเห็นว่าอยู่บนหลักการพื้นฐานตามจารีตประเพณี ที่ชาวบ้านอ้างในการคัดค้านฝ่ายอิทธิพลท้องถิ่นในช่วงที่ผ่านมา คือให้พื้นที่ป่าเป็นที่หน้าหมู่บ้าน ชาวบ้านสามารถเข้าถึงได้เท่าเทียมกัน และเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านจัดการร่วมกัน โดยจะต้องไม่เป็นการใช้ที่เป็นการทำลายป่าเกินขอบเขต ในประเด็นนี้จะเห็นการอ้างหรือนำหลักประเพณีมาใช้โดยตรง ในประเด็นสุดท้าย มีการบันทึกระเบียบป่าชุมชนไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเก็บไว้ ณ ที่ทำการของคณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งชาวบ้านให้เหตุผลว่าจะได้มีหลักฐานที่แน่นอน ทำนองเดียวกับรัฐที่มี “รัฐธรรมนูญ” ในข้อนี้แสดงให้เห็นการปรับปรุงหลักจารีตประเพณี ที่ เป็นความเชื่อร่วมกันและอาจมีความเลือนไหลไปตามการตีความ ให้กลายเป็นข้อบังคับที่มีความเลือนไหลน้อยลง เท่ากับเป็นการประยุกต์ประเพณีให้เป็นสถาบันแบบสมัยใหม่ เพื่อยกระดับการจัดการให้มีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปมากขึ้นด้วย

ในการเลือกตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน ได้มีการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งผู้ดำรงตำแหน่งต่างๆ ประกอบด้วยประธานหนึ่งคน รองประธานหนึ่งคน และกรรมการอีก 6 คน เพื่อให้คณะกรรมการทำหน้าที่ควบคุมการใช้ป่าให้เป็นไปตามระเบียบป่าชุมชนที่ยกร่างขึ้น การเลือกตั้งคณะกรรมการฯ เข้ามารักษาระเบียบป่าชุมชน บนพื้นฐานของหลักจารีตประเพณีนี้ นับว่าเป็นการจัดตั้งคณะบุคคลผู้เข้ารับช่วงอำนาจในการควบคุมและดูแลป่า สืบจากอำนาจของผี ในแง่นี้การเลือกตั้งกรรมการป่าชุมชน จึง

เป็นการปรับประยุกต์อำนาจของผีที่อยู่ในรูปนามธรรม ให้กลายเป็นคณะบุคคลผู้รักษาอำนาจที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม เพื่อที่จะเป็นผู้บังคับใช้อำนาจในการให้คุณให้โทษแก่ผู้ใช้ป่าได้โดยตรง ในขณะที่เดียวกันการใช้วิธีการเลือกตั้ง เพื่อให้ได้คณะกรรมการ นับเป็นการประยุกต์หลักเกณฑ์แบบใหม่มาทำให้คณะกรรมการมีความชอบธรรมในการใช้อำนาจมากขึ้นด้วย

การอ้างอิงอำนาจศักดิ์สิทธิ์ เพื่อใช้ในการต่อสู้ และเพื่อสร้างความชอบธรรม หรือเพื่อสถาปนาอำนาจในทางโลกให้แก่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมานานแล้ว ในยุคดั้งเดิมการขึ้นเสวยราชสมบัติของกษัตริย์ทั้งในโลกตะวันตกหรือตะวันออก ต่างอ้างอิงอำนาจเหนือโลกมนุษย์ ในกรณีของไทย มีความเชื่อโบราณที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันว่า กษัตริย์ คือสมมุติเทพ หรือเทวราชา ที่จุติลงมาเสวยราชในโลกมนุษย์ ในการขึ้นสู่อำนาจของกษัตริย์ในฐานะบุคคลที่เป็นมนุษย์ ต้องผ่านการทำพิธีราชาภิเษก ซึ่งเป็นการส่งผ่านอำนาจจากเหนือโลกมาสู่มนุษย์ภูมิ ทั้งนี้โดยการประกอบพิธีกรรมหลวง เพื่อให้สาธุราชชนได้รับรู้ หลังจากพิธีราชาภิเษกแล้วก็จะมีการกระทำการใช้อำนาจที่จะกระทำผ่านกลไกทางสถาบันต่างๆ ที่จัดตั้งและดำเนินการภายใต้พระราชอำนาจของกษัตริย์ ในส่วนของชาวบ้านหรือชาวนา ก็มีการอ้างอิงอำนาจศักดิ์สิทธิ์ในการต่อสู้ในอีกลักษณะหนึ่งที่เรียกว่า “ขบวนการพระศรีอาริย์” (Millenian Movement) ที่มีความเชื่อว่าในวันหนึ่งพระศรีอาริย์เมตไตรย ซึ่งเป็นภาคหนึ่งของพระพุทธเจ้าจะเสด็จลงมาโปรดมนุษย์ เพื่อให้โลกมนุษย์มีความสุขสมบูรณ์เท่าเทียมกัน โดยพบว่าผู้นำขบวนการต่อสู้จะเป็นบุคคลที่ได้อ้างอำนาจศักดิ์สิทธิ์ในฐานะที่เป็นพระศรีอาริย์เมตไตรยมาจุติในร่างมนุษย์ ผู้นำขบวนการนี้มักจะเป็นพระสงฆ์ หรือนักบวชที่มีอิทธิฤทธิ์ หรือมีวัตรปฏิบัติที่ผิดมนุษย์สามัญธรรมดา (ดู ฉัตรทิพย์ 2538ข, ทานาเบ 2529)

นอกเหนือจากการถ่ายโอนอำนาจการควบคุมและดูแลป่าจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การจัดตั้งป่าชุมชนยังได้อาศัยกลวิธีเพื่อช่วยเพิ่มอำนาจในการควบคุมพื้นที่อีกประการหนึ่งคือ “การกำหนดอาณาเขตดินแดนป่าชุมชน” ซึ่งได้กล่าวมาข้างแล้วว่า ในการนี้ชาวบ้านได้ร่วมกันกำหนดเขตแดน และทำป้ายบอกเขตป่าชุมชนเป็นระยะๆ รวมทั้งมีการทำแผนที่ป่าชุมชนกำกับไว้ การกำหนดเขตแดนได้ทำให้เกิดอาณาเขตดินแดนในการควบคุมที่ชัดเจนขึ้น พร้อมกับมีระเบียบป่าชุมชนแน่นอน เท่ากับเป็นการสร้างเงื่อนไขให้เกิดปฏิบัติการทางอำนาจในขั้นต่อมาขึ้น คือมีการจัดตั้งเวรยามสำรวจความเรียบร้อยของป่า ในช่วงที่มีความขัดแย้งได้มีการจัดตั้งเยาวชนหนุ่มสาว และพ่อบ้านที่ยังอายุไม่มากนักให้เป็นเวรยามคอยจับตาดูความเคลื่อนไหวของฝ่ายตรงข้าม นอกจากนั้นบรรดาแม่บ้าน เด็กๆ และคนสูงอายุ ก็ได้ช่วยกันเป็นหูเป็นตาสอดส่องความเรียบร้อยใน “อาณาเขตป่าชุมชน” ของหมู่บ้าน การมีอาณาเขตที่แน่ชัดของป่าชุมชน ช่วยให้ชาวบ้านทั้งหมู่บ้านมีบทบาทที่แน่ชัดขึ้น และการมีป้ายแสดงเขตป่าชุมชนพร้อมกับแผนที่ที่ติดไว้ในป่า ตลอดจนป้ายคำขวัญต่างๆ ยังทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ที่คอยตอกย้ำอำนาจควบคุมป่า ที่เสริมสร้างให้ชาวบ้านตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ของตน และเรียนรู้ถึงความสำคัญของพื้นที่ป่า ตลอดจนทำให้ฝ่ายตรงข้ามเกิดความยำเกรงด้วย

การสร้างอาณาเขตดินแดนป่าชุมชนนี้ อาจเปรียบเทียบกับกระบวนการสร้างอาณาเขตดินแดนของรัฐ (Territorialization) ซึ่ง Vandergeest and Peluso (1995) ได้เสนอไว้ว่า การสถาปนาอำนาจรัฐนั้นเกิดขึ้นบนพื้นฐานของการควบคุมดินแดน ที่ประกอบขึ้นด้วยการกำหนดอาณาเขตพื้นที่ โดยการทำแผนที่ เพื่อให้เกิดจินตนาการของพื้นที่ในการควบคุมของคนในชาติร่วมกัน จากนั้นก็มีกระบวนการนิยามความหมายของพื้นที่ว่าเป็นดินแดนของชนชาติไทย โดยผ่านการเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ที่มีความผูกพันกับดินแดน หลังจากนั้นมีการสร้างกลไกเชิงสถาบันเพื่อกำหนดมาตรการ/ระเบียบ/นโยบายการควบคุมพื้นที่ เช่น สถาบันกฎหมาย สถาบันที่เป็นหน่วยงานของรัฐ ฯลฯ ในที่สุดก็ตามมาด้วยการจัดตั้งหน่วยงานและกองกำลังเข้าปฏิบัติการในพื้นที่ ทำให้อำนาจรัฐปรากฏเป็นจริงในที่สุด ในกรณีการสร้างอาณาเขตป่าชุมชน เมื่อมองจากมุมของการสร้างอาณาเขตป่าชุมชน ก็จะเห็นได้ถึงกระบวนการกำหนดอาณาเขตพื้นที่ การทำแผนที่ การนิยามความหมายเหนือพื้นที่ การสร้างสถาบัน และการจัดตั้งกองกำลังเข้าควบคุมในที่สุด ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเทคนิคทางอำนาจในการควบคุมอาณาเขตดินแดน ไม่ได้ถูกผูกขาดการใช้โดยรัฐ หรือผู้มีอำนาจในสังคมเท่านั้น แต่ชาวบ้านก็สามารถใช้กระบวนการนี้ในการต่อต้าน (resistance) ได้

กระบวนการทั้งหมดนี้แสดงถึง การแปรหลักจารีตประเพณีให้เป็นอำนาจรัฐปรกรมในการจัดการป่าของกลุ่มอำนาจชุมชน ซึ่งช่วยให้ฝ่ายนี้มีอำนาจต่อรองเข้มแข็งขึ้น จนกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นต้องล่าถอยไปในที่สุด การขับเคี่ยวกันเพื่อช่วงชิงอำนาจระหว่างสองฝ่าย ได้สลายตัวไปในปลายวันหนึ่งหลังจากที่ก่อตั้งป่าชุมชนได้ประมาณ 3 เดือน โดยในเช้าวันหนึ่งกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นได้นำคณะเข้าไปสำรวจพื้นที่ป่า และในครั้งนี้ฝ่ายนี้ได้รื้อถอนป้ายคำขวัญป่าชุมชน จากนั้นได้บรรทุกใส่หลังรถปิกอัพออกมาจากป่า เพื่อหวังนำไปทำลายหรือเพื่อทำหายอำนาจฝ่ายตรงกันข้าม การกระทำนี้อยู่ในสายตาของเยาวชนเวรยามป่าชุมชนที่จัดไว้ ด้วยความโกรธแค้นเยาวชนได้วิ่งมาแจ้งให้ชาวบ้านในหมู่บ้านทราบ และบรรดาชาวบ้านซึ่งโกรธแค้นไม่แพ้กันได้ไปตัดกรอที่ทางออกจากป่า เมื่อรถของกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นเดินทางมาถึง ชาวบ้านกลุ่มใหญ่ได้ออกมาขวางทาง และเข้าทูปทำลายรถจนเสียหายยับเยิน จนเจ้าหน้าที่ตำรวจได้มายุติเหตุการณ์ และได้จับชาวบ้าน 5 คน ไปโรงพักประจำอำเภอ ในข้อหาทำลายทรัพย์สินและทำร้ายร่างกาย แต่ชาวบ้านทั้งหมู่บ้านก็ได้ยกกำลังไปล้อมโรงพัก ต่อรองให้เจ้าหน้าที่ปล่อยชาวบ้านที่ถูกจับกุมอย่างไม่มีเงื่อนไข ในที่สุดเจ้าหน้าที่ต้องปล่อยชาวบ้านกลับ เมื่อกลับถึงหมู่บ้านชาวบ้านได้ทำพิธีเรียกขวัญให้ผู้ถูกจับกุม และได้ร่วมรำลึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เหตุการณ์ครั้งนี้ได้เป็นตำนานประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน และหลังจากวันนั้นการซื้อขายพื้นที่ป่าได้ยุติลงโดยเด็ดขาด

แม้ในรูปธรรมการขับเคี่ยวระหว่างสองฝ่ายจะจบลงหลังเหตุการณ์ความรุนแรง แต่ในเชิงการต่อรอง กลุ่มอำนาจชุมชนนับว่ามีชัยมาก่อนหน้านั้น เมื่อชาวบ้านมีขวัญกำลังใจ สามารถระดมสรรพกำลังได้เข้มข้น ชาวบ้านรู้สึกมีความชอบธรรมต่อการกระทำ มีสำนึกทางอุดมการณ์ว่ากำลังทำการรักษาทรัพย์สินของบรรพบุรุษและกำลังทำเพื่อลูกหลาน รวมทั้งมีแรงหนุนช่วยจากกลุ่มอำนาจภายใน

นอกหลายฝ่าย ในขณะที่ฝ่ายกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น ได้เริ่มครุ่นคร้ามความร่วมมือที่แข็งขันของฝ่ายตรงข้าม บรรดาสมาชิกผู้ร่วมชายพื้นที่ป่าเริ่มเสียชีวิต รวมทั้งบรรดาผู้นำกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น เมื่อเห็นถึงพันธมิตรนอกหมู่บ้านของฝ่ายตรงข้ามที่มีหลากหลาย ก็เริ่มประเมินสถานการณ์ว่าเป็นการสุ่มเสี่ยงต่อการเสียชีวิต (เพราะการชายพื้นที่ป่าเป็นการใช้อิทธิพลที่ผิดกฎหมาย) ก็เกิดความไม่มั่นใจ และได้ล่าถอยไปในที่สุด

การจัดการป่าชุมชนตามหลักประเพณีของกลุ่มอำนาจชุมชน ด้วยการปรับเปลี่ยนอำนาจตามหลักจารีตประเพณี ไปสู่การเป็นอำนาจอย่างเป็นทางการมากขึ้น ช่วยให้สามารถสร้างข้อเปรียบเทียบกับ การอ้างอิงอำนาจทางการของกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น ในแง่ที่ว่ากลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นนั้นพึ่งพาการอุปถัมภ์ และเชื่อมโยงกับอำนาจจากภายนอก แต่นำอำนาจนั้นมาใช้อย่างผิดกฎหมาย ขณะที่การสร้างอำนาจของกลุ่มอำนาจชุมชนนั้น อยู่บนองค์ประกอบพื้นฐานสามประการคือ หนึ่ง เป็นอำนาจที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวบ้าน สอง เป็นอำนาจที่สอดคล้องกับจารีตประเพณีของชาวบ้าน และสามารถเป็นอำนาจที่ชอบธรรมตามกฎหมาย การผสมผสานอำนาจทั้งสามประการในแบบเชิงซ้อนนี้เองทำให้กลุ่มอำนาจชุมชน มีพลังในการอ้างสิทธิในพื้นที่ป่ามากกว่า ทั้งในสายตาของคนในชุมชน และยังช่วยสร้างความชอบธรรมกับอำนาจทางการของหน่วยราชการภายนอกอีกด้วย

3.5 สรุป

การศึกษาความขัดแย้งของการอ้างสิทธิในพื้นที่ป่าในบทนี้ ได้แสดงให้เห็นการก่อตัวของกลุ่มอำนาจในชุมชนสองกลุ่ม คือกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น และกลุ่มอำนาจชุมชน ซึ่งมีผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรในแบบที่แตกต่างกัน และทั้งสองได้ต่อสู้ซึ่งกันมีอำนาจในการเข้าถึงพื้นที่ป่า ด้วยการอ้างสิทธิในพื้นที่ป่าในลักษณะที่แตกต่างกัน

กลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น เป็นการรวมตัวของกลุ่มคนที่มีลักษณะข้ามชนชั้น โดยประกอบด้วยชาวบ้านที่มีฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน ภายใต้บทบาทของผู้นำ ซึ่งมาจากตระกูลที่มีความสามารถในการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรได้สูง และได้สร้างระบบอุปถัมภ์กับชาวบ้าน จนมีอำนาจเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในหมู่บ้าน การมีฐานอำนาจในหมู่บ้านของผู้นำกลุ่มอิทธิพล ได้เป็นแรงหนุนส่งไปสู่การดำรงตำแหน่งของทางราชการ และในบทบาทใหม่นี้ กลุ่มอิทธิพลในระดับหมู่บ้าน ก็ได้สมาคมกับกลุ่มอิทธิพลระดับเหนือหมู่บ้าน เป็นกลุ่มอำนาจที่แอบอิงอำนาจของทางการเพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากการพัฒนาของรัฐซึ่งขยายตัวเข้าสู่หมู่บ้าน ทั้งในทางที่ถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย ในการร่วมมือกับกลุ่มอิทธิพลจากภายนอก บทบาทของผู้นำกลุ่มอิทธิพลในหมู่บ้านได้เปลี่ยนแปลงไป จากที่เคยตอบสนองต่อผลประโยชน์ของชาวบ้าน ไปสู่การมีผลประโยชน์ร่วมกับกลุ่มคนภายนอก จนทำให้เกิดความขัดแย้งกับคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านสูงขึ้น ดังในช่วงที่กระแสการค้าที่ดินได้ขยายตัวสู่หมู่บ้าน ผู้นำ

กลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น ได้เป็นนายหน้าในการขายพื้นที่ป่าให้แก่นายทุนจากนอกหมู่บ้าน ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อคนส่วนใหญ่ของหมู่บ้าน

กลุ่มอำนาจชุมชน เกิดจากการรวมตัวกันของชาวบ้านส่วนใหญ่ของหมู่บ้าน ที่จะได้รับผลกระทบจากการขายพื้นที่ป่า ในขณะที่มีชาวบ้านผู้มิชอบจากการเป็นผู้อุปถัมภ์คนสำคัญคนหนึ่ง ซึ่งต้องการปกป้องผลประโยชน์ของตน และช่วงชิงอำนาจจากผู้นำกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น ได้เสนอตัวเป็นผู้นำ พร้อมทั้งได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้าน ให้เป็นผู้นำในการคัดค้านการขายพื้นที่ป่า การรวมตัวกันของชาวบ้านส่วนใหญ่ของหมู่บ้าน พร้อมกับมีผู้นำที่มีศักยภาพพอจะทัดทานอำนาจของผู้นำฝ่ายตรงกันข้ามได้ ทำให้กลุ่มอำนาจชุมชนมีอำนาจต่อรองที่เข้มแข็ง นอกจากนี้ยังพบว่า กลุ่มอำนาจชุมชนยังได้สร้างพันธมิตร กับองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งเป็นองค์กรนอกแวดวงราชการ เพื่อให้มีอำนาจต่อรองกับ ฝ่ายตรงข้ามซึ่งแอบอิงอยู่กับอำนาจในระบบราชการ มากขึ้นด้วย

ในความขัดแย้งในการซื้อขายพื้นที่ป่า กลุ่มอำนาจทั้งสองต่างอ้างสิทธิในการเข้าถึงพื้นที่ป่า ซึ่งเกิดขึ้นในสองระดับคือ ในระดับการจัดการ และระดับอุดมการณ์ ในระดับการจัดการ กลุ่มอำนาจชุมชน ได้อ้างอิงความคิดตามจารีตประเพณี ซึ่งถือว่าพื้นที่ป่าเป็น “ของหน้าหมู่บ้าน” ที่อยู่ภายใต้การจัดการร่วมของชุมชน ส่วนฝ่ายกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น ได้อ้างหลักการจัดการตามระบบกรรมสิทธิ์เอกชน ซึ่งถือว่าตนเป็นเจ้าของพื้นที่ป่า เพราะได้มาบุกเบิกเป็นที่ทำกินมาก่อนในอดีต ทำให้มีสิทธิจะขายพื้นที่ป่านั้นเพื่อผลประโยชน์ของตนได้ ในระดับอุดมการณ์ กลุ่มอำนาจชุมชน ได้อ้างถึงความเชื่อเรื่อง “ผี” “ซัด” และ “ศีลธรรมของการยังชีพ” เพื่อแสดงให้เห็นว่าการขายพื้นที่ป่าขัดกับจารีตประเพณีของชุมชน ในขณะที่ฝ่ายกลุ่มอิทธิพล ก็ได้อ้างว่าความเชื่อทั้งหมดนั้นล้าสมัย งามาย ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

นอกเหนือจากการอ้างแนวความคิดตามจารีตประเพณี กลุ่มอำนาจชุมชน ยังมีปฏิบัติการแปรแนวความคิดตามจารีตประเพณี ให้เป็นอำนาจที่มีลักษณะเป็นทางการมากขึ้น โดยเกิดขึ้นในการจัดตั้งป่าชุมชน ซึ่งได้นำแนวคิดในการจัดการป่าแบบดั้งเดิม มาปรับปรุงด้วยวิธีการสมัยใหม่หลายๆ ประการเช่น การกำหนดระเบียบป่าชุมชนอย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษร การก่อตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน การกำหนดอาณาเขตป่าชุมชนให้เห็นเด่นชัด การปรับแนวความคิดตามจารีต ให้เป็นอำนาจทางการสูงขึ้น นับเป็นการประสานอำนาจที่วางอยู่บนพื้นฐานสำคัญอย่างน้อยสามประการคือ อำนาจที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต อำนาจที่สอดคล้องกับจารีตประเพณี และอำนาจที่สอดคล้องกับกฎหมาย ดังนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น ที่แอบอิงอำนาจทางการเพื่อแสวงหาผลประโยชน์อย่างผิดกฎหมายแล้ว จะเห็นว่าอำนาจทางการของกลุ่มอำนาจชุมชนมีความชอบธรรมสูงกว่า จนทำให้เกิดพลังในการปกป้องสิทธิในพื้นที่ป่าได้สำเร็จในที่สุด

การแปรแนวความคิดตามจารีตประเพณี ให้เป็นอำนาจอย่างเป็นทางการของกลุ่มอำนาจชุมชน ได้แสดงให้เห็นถึงการทำให้อำนาจของชุมชน มีความชอบธรรมสูงขึ้น ในสายตาของอำนาจภายใน

นอก และยังเป็น การแสดงให้ เห็นความพยายามในการรักษาอำนาจในการจัดการป่า ให้อยู่ภายใต้ อำนาจของชุมชน ซึ่งประเด็นสำคัญที่จะกล่าวในบทต่อไป เมื่อชุมชนต้องเผชิญกับการขยายอำนาจ การจัดการป่าของรัฐในนามการอนุรักษ์สูงชัน.

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University